

**Nominatie voor de UNESCO status
van de Nieuwe Hollandse Waterlinie**

**18 september 2015
QUICKSCAN EN INVENTARISATIE
STAND VAN ZAKEN DEELDOSSIER BEHEER
EINDRAPPORT**

Beheer van de waterlinies: SYNCHRONISATIE en FOCUS

INHOUDSOPGAVE

	SAMENVATTING	3
1	Inleiding	5
2	Nieuwe indeling = nieuwe vragen	7
3	Bestaande gegevensbronnen – GIS en database(s)	7
4	Bestaande onderzoeken, rapporten en stappenplan	9
5	Bestaande inventarisaties drie deelgebieden	11
6	Netwerkbijeenkomsten	20
7	Strategisch Landschap	22
8	Watermanagement	25
9	Militaire Werken	28
10	Bouwstenen voor het Managementplan	38

BIJLAGEN:

- I. Overzicht actiepunten voor organisatie beheerproces en Managementplan
- II. Overzicht relevante rapporten
- III. a) Inventarisatie duurzaam beheer NHW in Noord-Holland: samenvatting organisatie beheer en onderhoud
b) Inventarisatie duurzaam beheer NHW in Utrecht: samenvatting organisatie beheer en onderhoud
- IV. Overzicht informanten, interviews en netwerkbijeenkomsten.
- V. a) Militaire Werken overzicht eigenaren (via bunker Q)
b) Militaire Werken overzicht vestingen (via bunker Q)
c) Militaire Werken overzicht forten (via bunker Q)
d) Militaire Werken overzicht vrij liggend (via bunker Q)

Colofon

Oprichtgever: Linieteam Nieuwe Hollandse Waterlinie
Begeleiding: Loes van der Vegt, Werkgroep UNESCO; Hanneke van Wijk, Projectleider Beheer
Auteur: Martin Vastenhouw
Eindrapport: 26 augustus 2015
Met dan aan alle informanten: Sander Booms, Jeroen Bootsma, Bert Jan Dekker, Piet Hopman, Bas Kreuger, Gerco Meijer, Marieke Muilwijk, Bart Pörtzgen, Koos van der Ree Doolaard, Pascal van den Ring, Jan Roelse, Peter Ros, Richard Trenning, Mark van Uitert, An van Veen, Arjan Vriend, Denis van der Waardt, Chris Will.

Nota bene

Deze QuickScan Beheer poogt een beeld te geven van wat tientallen gedreven professionals gedurende een tiental jaren op honderden objecten in de NHW onderzocht en gedaan hebben aan beheer en onderhoud in de NHW. Voor onderzoek en rapportage daarvan waren mei en juni 2015 beschikbaar. De auteur is zich ervan bewust dat velen nog niet gehoord zijn in het kader van deze QuickScan Beheer en dat de inspanningen van alle betrokkenen bij het beheer van de NHW niet volledig recht wordt gedaan. Vanwege de korte doorlooptijd konden niet alle (grote) eigenaren geïnterviewd worden voor deze QuickScan. Gezien de grote rol die zij spelen bij het beheer van de NHW is het verstandig die interviews alsnog af te nemen. Met interviews met de volgende organisaties en/of personen wordt de QuickScan completer:

Interviews

- o Natuurmonumenten (nieuwe contactpersoon)
- o Landschap Noord Holland
- o Recreatie Noord Holland
- o Staatsbosbeheer Utrecht (Vera Geelen)
- o Vesting Gorinchem (Hans Pauw)
- o Slot Loevestein (Ien Stijns)

SAMENVATTING QuickScan stand van zaken BEHEER in de NHW

Algemene indruk beheer

Het beheer en onderhoud in de NHW is (bijna) nergens onder de maat. De grote eigenaren geven aan dat alles redelijk onder controle is. Objecten in acuut gevaar zijn een uitzondering. Dat is doorgaans eerder een planologisch juridisch incident, waarbij de verantwoordelijk toezichthouder niet goed handhaaft dan een gevolg van achterstallig onderhoud. De belangen en het beheer van de NHW worden in een groot aantal gevallen binnen bestaande kaders geborgd maar deze kaders houden niet per definitie rekening met de specifieke kenmerken van de NHW objecten.

UNESCO nominatie

Het nominatieproces brengt voor het beheer van de NHW een aantal nieuwe vragen met zich mee. In het nominatiedossier komen drie Outstanding Universal Value's (OUV's) naar voren: Strategisch Landschap, Watermanagementsysteem en Militaire Werken. Voor de eigenaren en beheerders is het belangrijk om een lijst te hebben uit welke onderdelen en objecten die OUV's bestaan en welke onderdeel gaan uitmaken van het UNESCO Werelderfgoed en welke daarbuiten. Voor de onderdelen en objecten die onderdeel uitmaken van het Werelderfgoed zijn helder verwoorde of verbeelde documenten met 'streefbeelden' en/of 'conditieklassen' - zoals bijvoorbeeld gehanteerd bij het beheer van de Openbare Ruimte - voor de eigenaren en beheerders belangrijke hulpmiddelen om richting en vorm te geven aan het beheer in het kader de Werelderfgoedstatus. Buitenlandse UNESCO experts zien de NHW als een onderdeel van onze 'Nationale identiteit' en het vermogen van de Nederlanders om het water naar hun hand te zetten. Met de NHW is het de Nederlanders gelukt om van hun vijand – het water – een bondgenoot te maken. Dit verhaal kan aansprekender en 'spannender' verteld worden en daarmee eigenaren en het publiek meer aan de NHW binden.

Strategisch Landschap

In het Strategisch Landschap is bescherming belangrijker dan beheer. Het landschap staat onder economische druk. Het belangrijkste onderdeel van het Strategisch Landschap zijn de inundatiekommen. Een deel van die kommen is natuurgebied en zal als zodanig niet meer van functie veranderen. Opgaande begroeiing kan in deze natuurgebieden de openheid bedreigen. De inundatiekommen in particulier bezit – voornamelijk van boeren - zijn in gebruik als grasland. Hier wordt geen functiewijziging verwacht. Dat is echter niet zeker gesteld. Opvallende en kenmerkende elementen uit het Strategisch Landschap als houten huizen zijn grotendeels in particulier bezit. Deze particulieren zijn zich bewust van het bijzondere karakter van hun bezit en gaan er in meerderheid zorgvuldig mee om.

Watermanagementsysteem

Het overgrote deel van het Watermanagementsysteem zit in functioneel beheer bij de waterschappen. Daarmee is het beheer geregeld maar dit beheer is niet ingestoken vanuit de kenmerken van de NHW maar vanuit de eisen van waterbeheer. Het deel van het watermanagementsysteem dat niet in functioneel beheer is, is niet haarscherp in beeld maar ook niet in acuut gevaar. Betrokken waterschappen willen onderzoeken hoe dit beter geregeld kan worden.

Militaire Werken

Bij de Militaire Werken zijn de vestingen Beschermde Stadsgezichten en de kastelen Rijksmonumenten.

Daarmee is de bescherming goeddeels geregeld. Beheerbudget komt van de publieke eigenaren. Een knelpunt kan zijn de eigendomsoverdrachten van Rijks Vastgoed Bedrijf (wel beheerbudgetten) naar de Nationale Monumenten Organisatie geen beheerbudgetten maar alleen een 'bruidsschat'. De forten zijn voor het merendeel in publiek eigendom waarbij de eigenaren bijna allemaal bezig zijn om beheer en onderhoud planmatig aan te pakken en te monitoren. De ene eigenaar is daar verder en succesvoller dan de andere. Hier kunnen eigenaren van elkaar leren. De betonnen groepsschuilplaatsen en kazematten zijn weinig onderhoudsgevoelig.

Compleet maken, delen en gebruiken

In de NHW is heel veel data verzameld, zijn vele rapporten geschreven en allerlei experimenten uitgevoerd. Het verdient aanbeveling om een aantal laatste stappen te zetten bij het databeheer en relevante kennis uit voorgaande perioden te betrekken bij het Managementplan voor de UNESCO nominatie. Wat betreft databeheer is synchronisatie van de drie belangrijkste databronnen in de NHW een belangrijke eerste stap. Deze bronnen zijn: het NHW GIS nu in beheer bij de provincie Utrecht in opdracht van het Linieteam, de hollandsewaterlinie.erfgoed suite.nl en de database van bunkerQ. Als deze bronnen gesynchroniseerd zijn kunnen eigenaren in de gelegenheid gesteld worden hun informatie aan die bronnen te toetsen en zo nodig compleet te maken. De beheer-inventarisaties van de drie deelgebieden van de NHW ontwikkeld door de DLG van november 2012 tot en met augustus 2013 geven bovendien veel detailinformatie.

Samen werken

Eigenaren hebben veel kennis en ervaring op het gebied van beheer van de NHW. Het is aan te bevelen deze kennis te delen in themabijeenkomsten of werkgroepen over specifieke onderwerpen. Hierbij valt te denken aan een werkgroep over het Watermanagementsysteem waar de waterschappen hun kennis en ervaring kunnen uitwisselen en beleid en beheer kunnen gelijk schakelen of afstemmen.

Voor de forten kan dit gaan over de diverse beheerplannen, automatisering en huur- versus pachtovereenkomsten. Alle OUVs bestaan mede uit kleinere objecten waar wellicht een eensluidende beheerbenadering voor bedacht kan worden al dan niet ondergebracht in een vereniging van publieke en private eigenaren al dan niet uitgevoerd door vrijwilligers. Subsidieregelingen lijken soms niet helemaal toegesneden op cultuurhistorische (landschaps)elementen. In een werkgroep kan besproken worden of het zinvol is dat aanhangig te maken bij de RCE of de instanties die regelingen uitvoeren en/of ontwerpen.

De gemeenten hebben een rol in de bescherming door de (sinds een aantal jaren) verplichte opname van cultuurhistorische waarden in bestemmingsplannen. Via landschapsontwikkelingsplannen kan beleid voor strategisch landschap worden vastgelegd.

Meer geld of meer handjes?

Voor de kleinere objecten in alle drie de OUV's en de forten en betonnen objecten is niet bij alle eigenaren (voldoende) beheerbudget aanwezig. De betreffende eigenaren zoeken de oplossing in aanpassing van de SNL (Subsidieregeling natuur en Landschap) en/of de inzet van vrijwilligers. Inzet van vrijwilligers lijkt voor de kleinere onderdelen van al de OUV's een mogelijkheid te zijn om beheer en onderhoud te gaan organiseren. Resultaten van beheerpilot als 'Meer met Vrijwilligers' (Noord Holland) en de 'Liniewacht' (Gelderland) zijn veelbelovend.

Eigenaren betrekken

Wanneer de eigenaren nauw betrokken worden bij het managementplan voor het nominatiedossier zal het gevoel van beheerverantwoordelijkheid toenemen. Dit is van grote waarde voor de beoogde site holders – de provincies – omdat daarmee de monitoring van het beheer wellicht eenvoudiger wordt.

1 Inleiding

1.1 *Nieuwe Hollandse Waterlinie als uitbereiding van de Stelling van Amsterdam*

Met de ondertekening van het 'Pact van Altena' in oktober 2014 hebben de provincies Noord-Holland, Utrecht, Gelderland en Noord-Brabant de ambitie uitgesproken om de NHW voor te dragen als Werelderfgoed. Hiermee is een belangrijke stap gezet om te komen tot daadwerkelijke nominatie van de NHW als uitbreiding van de SvA. De minister wil het nominatiedossier van de NHW in januari 2018 indienen bij UNESCO. Dit houdt in dat de NHW als uitbreiding van de SVA bij een positief besluit van het Werelderfgoed comité in 2019 ingeschreven wordt in het Werelderfgoed register.

Naast een goede beschrijving en motivatie waarom de NHW Werelderfgoed zou moeten worden hecht de UNESCO veel waarde aan een goede bescherming en een goed beheer van de site.

UNESCO kijkt bij het beheer in het bijzonder naar:

- een goede organisatie,
- de wijze waarop het beheer wordt gemonitord,
- op welke manier het Werelderfgoed zichtbaar en beleefbaar is.

Deze rapportage doet verslag van de stand van zaken wat betreft het beheer in de NHW en geeft aanbevelingen en actiepunten (bijlage 1) voor het Managementplan dat als onderdeel van het Nominatiedossier wordt opgesteld.

1.2 *Outstanding Universal Value's*

De basis voor de Unesco nominatie zijn de 'Outstanding Universal Value's' (OUV's) of in het Nederlands Unieke Universele Waarden. Voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn er drie onderscheiden:

- Strategisch Landschap
- Watermanagementsysteem
- Militaire Werken

Deze drie waarden vormen de hoofdgroepen waarin de diverse objecten uit de Nieuwe Hollandse Waterlinie ondergebracht worden. Het gaat de Unesco om de consolidatie van de waarden zoals ze nu aanwezig zijn. Restauratie of reconstructie is geen voorwaarde om Werelderfgoed te worden. Het gaat om de duurzame instandhouding van het kandidaat Werelderfgoed zoals dat er op het moment van indienen bijligt. Uiteraard kan het indienende land een hogere ambitie hebben dan allen consolideren. Voor de NHW zullen zeker bij de Militaire Werken nog renovaties en restauraties plaatsvinden. Diverse particuliere eigenaren en (erf)pachters zijn net begonnen op fort en zullen deze opwaarderen. UNESCO waardeert dit positief. In het Managementplan kunnen deze ambities vastgelegd en uitgewerkt worden. Daarnaast hebben objecten in de NHW ook ecologische waarden. Deze worden beschermd onder de Natuurbeschermingswet en beheerd via de beheerplannen die daarvoor gemaakt zijn. Ook dit is een positief punt aan het beheer zoals dit in de NHW op de meeste plaatsen plaatsvindt.

1.3 *Kanttekeningen*

De indeling van de hier boven genoemde OUV's zijn bepalend voor de wijze waarop het beheer in het nominatiedossier wordt opgenomen. Dit houdt in dat gezocht moet worden naar een systematiek die daar goed op aansluit. De bestaande systemen – erfgoed suite, GIS NHW en database bunkerQ -zijn op dit moment nog niet helemaal op elkaar afgestemd. Een voorbeeld is dat de basisgegevens over de NHW bij verschillende partijen – publiek en privaat – beschikbaar zijn maar op een andere manier zijn opgebouwd. Een belangrijke vraag is of deze gegevens gelijk geschakeld en gestroomlijnd moeten

worden. Een volgende vraag is of de systematiek van de SvA en de NHW op elkaar moeten aansluiten of dat deze naast elkaar kunnen bestaan wat betreft de nominatie en de monitoring van het beheer.

1.4 *Stand van zaken beheer – juni 2015*

Voor het beheer is in mei en juni 2015 een momentopname (QuickScan) gemaakt van de stand van zaken in organisatie en uitvoering van beheer. Deze momentopname diende om in beeld te brengen waaraan in het Managementplan aandacht besteed dient te worden om te zorgen dat het beheer:

- gericht is op de duurzame instandhouding,
- goed georganiseerd is,
- gemonitord kan worden.

De planning van het Unesco team voor de aanpak van de actiepunten wat betreft het beheer is als volgt:

- Stap 1: september 2015 QuickScan stand van zaken beheer,
- Stap 2: november 2015 inventarisatie knelpunten, bepalen ambitieniveau,
- Stap 3: februari 2016 maatregelen, financiering, taken en rollen,
- Stap 4: april 2016 concept managementplan, Nominatiedossier Deel I
- Stap 5: november 2016 concept Nominatiedossier.

1.5 *Methode*

Bij de QuickScan stand van zaken beheer in mei, juni en juli 2015 is de volgende methode gehanteerd:

- Inventariseren bestaande gegevens
- Houden van interviews
- Bezoeken van netwerkbijeenkomsten
- Eigen kennis en ervaring
- Analyse van de gegevens
- Conclusies, aanbevelingen en actiepunten

Daarbij is de harde schijf van de DLG nagezocht op relevante informatie, zijn gesprekken gevoerd met personen die in het verleden betrokken zijn geweest bij het beheer van de NHW, interviews gehouden met grote eigenaren en een overzicht gemaakt van beschikbare gegevens in databases en GIS bestanden. In deze rapportage worden de bevindingen van deze QuickScan beschreven en voorzien van aanbevelingen en actiepunten. De actiepunten zijn als lijst opgenomen in bijlage I.

De conclusies, aanbevelingen en actiepunten kunnen beschouwd worden als de bouwstenen voor het onderdeel 'beheer' in het Managementplan.

1.6 *Status*

Vanwege de korte doorlooptijd die voor het maken van deze QuickScan beschikbaar was konden niet alle grote eigenaren geïnterviewd worden. Omdat het onderdeel beheer van de Unesco nominatie in gezamenlijkheid met de eigenaren uitgewerkt gaat worden is tijdens dit proces nog ruimschoots gelegenheid om gegevens aan te vullen en ervaringen te nuanceren. De status van deze QuickScan voor het Unesco team is:

- Het bundelen van beschikbare informatie en vastleggen van eerste bevindingen.
- De basis voor verder uitwerking van beheer in de NHW (samen met stakeholders).
- Input geven voor het Managementplan NHW.

2 Nieuwe indeling = nieuwe vragen

De driedeling Strategisch Landschap, Watermanagement en Militaire Werken is niet de basis waarop de diverse bestaande gegevensbestanden 1-op-1 zijn opgebouwd. De bestaande databases en GIS bestanden kunnen op dit moment niet op deze termen bevraagd worden. Op dit moment zijn de diverse objecten in de NHW door het Unesco team in een voorlopige lijst geschaard onder de drie overkoepelende waarden: Strategisch Landschap, Watermanagement en Militaire Werken. Die lijst lijkt nog niet compleet en er zijn discussiepunten waar bepaalde objecten ondergebracht dienen te worden. Daarnaast zijn vanuit de Unesco nominatie een aantal vragen over het beheer gesteld die (nog) niet uit de database te halen zijn zoals bijvoorbeeld de aanpak en het monitoring van het beheer. Het onderzoek naar de databases en de interviews gaven daar inzicht in en geven bouwstenen voor een korte vragenlijst richting de verantwoordelijke eigenaren en beheerders.

3 Bestaande gegevensbronnen – GIS en database(s)

3.1 Jarenlang onderzoek, vier bronnen, een schat aan gegevens

In de Nieuwe Hollandse Waterlinie is al meer dan tien jaar gedetailleerd veldonderzoek gedaan naar de objecten in de NHW. Vooral het vinden van objecten, de eigendomssituatie en constructieve staat waren van belang in die onderzoeken. Doel was om een zo compleet mogelijk overzicht te hebben voor bescherming en behoud en gegevens voor de berekening van kosten voor restauratie, consolidatie en onderhoud. Hier is voor de gebouwde objecten een methode bedacht. (De methode bunkerQ). De verschillende experts zijn van mening dat 95% van de objecten in beeld is en in een database terecht is gekomen. De bronnen zijn echter niet gesynchroniseerd. Ook de GIS bestanden van de grote eigenaren in de NHW – bijvoorbeeld de waterschappen en Staatsbosbeheer - zijn niet met deze bestanden gesynchroniseerd. Op dit moment zijn er wat betreft de basis informatie drie digitale gegevensbronnen voor de NHW. Deze gegevensbronnen staan uitgebreider beschreven in bijlage II.

- voormalig DLG GIS bestand nu in beheer bij het Linieteam (bijna 2200 objecten).

- Hollandsewaterlinie.erfgoedsuite.nl in beheer bij het kenniscentrum NHW.

- database in beheer bij architectenbureau bunkerQ (bijna 2500 objecten).

De eerste twee zijn publieke bestanden. De laatste is een private database.

Daarnaast zijn er nog de eigen systemen van de provincies en de grote eigenaren waar erfgoed in is vastgelegd. Naar de toekomst is een vraag hoe de gegevens over de SvA en NHW op elkaar afgestemd kunnen worden. Voor de Stelling van Amsterdam is er bijvoorbeeld een private database van René Ros die nog niet gedeeld is met publieke partijen zoals de provincie Noord Holland.

3.2 Ontbrekende gegevens

Volgens de dataexperts waarmee gesproken is, zijn de OUV Watermanagement en Militaire Werken op de vanuit Unesco gevraagde data het best in beeld. Het Strategisch Landschap is dat het minst.

In het GIS bestand moet volgens opgave van de databeheerder van de provincie nog beter of scherper in beeld worden gebracht of verwerkt:

Algemeen	- Gebiedsbegrenzing NHW
Strategisch Landschap	- Hoofdweerstandslijn
	- Inundatiegebieden/polders
	- Inundatiekommen
	- Verboden kringen
	- Schootsvelden
	- Accessen
Watermanagement	- Inundatiekades/dijken
	- Inundatiekanalen
Militaire Werken	- Houten huizen
	- Tankgrachten

Diverse inhoudelijk experts gaan hieraan werken om dit compleet te krijgen. Daarna kan het GIS bestand gekoppeld worden aan de bestanden van de Topografische Dienst, het Kadaster en de Kamer van Koophandel. Daarmee kan het bestand op relatief eenvoudige wijze regelmatig geactualiseerd worden op eigendomsgegevens en allerlei economische data, zoals bijvoorbeeld exploitanten op fortten. Een overweging voor het Linieteam is of dit GIS bestand gesynchroniseerd moet gaan worden met de database van bunkerQ, de GIS systemen van de vier provincies en de GIS systemen van grote eigenaren zoals bijvoorbeeld de waterschappen en Staatsbosbeheer.

3.3 *Actualiteit en knelpunten hollandsewaterlinie.erfgoedsuite.nl*

De erfgoedsuite is begin 2015 door medewerkers van het voormalig projectbureau in samenwerking met bunkerQ gevuld vanuit de database van bunkerQ. Deze gegevensbronnen zijn redelijk synchroon. De erfgoedsuite zou vrij te benaderen moeten zijn maar is nog niet goed vindbaar. Ook de doorzoekbaarheid van het systeem is nog niet optimaal. Over de status en rol van de erfgoedsuite dient een uitspraak gedaan te worden in het kader van gegevensbeheer en kennisborging. Op dit moment is het Kennis Centrum NHW verantwoordelijk voor de erfgoedsuite.

3.4 *Actualiteit en knelpunten GIS bestand provincie(s) en database bunkerQ*

Aan beide bestanden worden geregeld zaken toegevoegd. Het NHW GIS bestand van de DLG overgenomen door provincie Utrecht en de database van bunkerQ zijn nog niet gesynchroniseerd.

Het GIS bestand bevat ongeveer 300 objecten minder dan de database.

Het gesynchroniseerde NHW GIS van de DLG zou verder gesynchroniseerd kunnen worden met de GIS bestanden van de provincies Utrecht, Noord Holland, Gelderland en Noord Brabant.

Beide gegevensbestanden zijn van belang voor de monitoring van het beheer van de NHW in het kader van Unesco nominatie.

De GIS database is zeer geschikt om:

- ruimtelijke analyses te maken,
- kaarten en kaartselecties te maken,
- gegevens in geografische samenhang met andere gegevens te raadplegen.

De database van bunkerQ heeft als sterke punten:

- de uniforme codering, deze code is opgesteld in overleg met het projectbureau NHW, de RCE en de stichting Menno van Coehoorn.
- een sterke gelaagdheid (van algemene overzichten tot details),
- sterke relatie met 'het veld' en 'informele' informatieaanbieders zoals vrijwilligers.

3.5 Conclusies – kansen en bedreigingen

Het opheffen van het projectbureau NHW en het overdragen naar en opzetten van een nieuwe projectorganisatie bergt het gevaar van dataverlies in zich. Het kost tijd en energie om overzicht te krijgen over de (enorme) hoeveelheid data, wat er allemaal al geïnventariseerd en bekend is, hoe dit gebruikt kan worden om de huidige (beheer)vragen vanuit Unesco te beantwoorden en wat voor aanvullend onderzoek nog nodig is om deze vragen te beantwoorden.

Niet alleen voor het onderdeel beheer maar voor alle thema's en onderdelen van de Unesco nominatie is de bestaande schat aan gegevens buitengewoon nuttig. Veel voorwerk is gedaan.

De gegevens moeten compleet gemaakt worden en bijeengebracht. De daarvoor nog benodigde inspanningen lijken ten opzichte wat hiervoor gedaan is overzichtelijk en niet te complex.

Het feit dat de gegevens nog niet compleet zijn en niet gesynchroniseerd vormt een hinderpaal om snel zicht te krijgen op de stand van zaken wat betreft het beheer.

3.6 Aanbeveling

Het verdient aanbeveling om nu tijd te investeren in het integreren van de functionaliteiten van het GIS systeem, de data van de erfgoed suite en van bunkerQ (en eventueel die van René Ros) zodat geen dubbelingen ontstaan en een openbaar systeem gemaakt wordt dat niet afhankelijk is van reorganisaties in het publieke domein en/of private belangen. Het Kenniscentrum NHW kan hier een belangrijke rol in spelen.

4 Bestaand onderzoek en rapporten

4.1 Duurzaam beheer: 12 relevante rapporten

Na een periode van intensieve investeringen in het fysieke herstel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (restauratie, zichtbaar maken) volgt een tweede uitvoeringsfase waarbij de vele investeringen moeten gaan renderen: economisch en/of maatschappelijk. Vanaf 2009 is beleid ontwikkeld hoe het duurzaam beheer van die investeringen en de NHW als geheel vormgegeven moet gaan worden. Kern van dat beleid zijn 12 rapporten die uitspraken doen over de te hanteren strategie, de financieringsbehoefte, een inventarisatie in drie deelgebieden, calculaties, een stappenplan en een procesaanpak. De navolgende rapporten zijn beschikbaar in het digitale archief.

	Titel	Verschijnen	Auteur(s)
1	Strategie	2010-06	Tauw
2	Financieringsbehoefte	2010	KPMG
3a	Plan van Aanpak - aanzet	2012	Peter Ros
3b	Plan van Aanpak - uitwerking	2013-02	Jeroen Bootsma
4a	Inventarisatie Deelgebied Noord Holland	2013-11	Marc Klieverik (DLG)
4b	Inventarisatie Deelgebied Utrecht	2013-08	Marc Klieverik (DLG)
4c	Inventarisatie Deelgebied Diefdijk-Loevestijn	2012-11	Willem v Wingerden
5a	Calculaties overzicht	2014-01	Gerco Meijer
5b	Calculaties objectlijst	2014-01	Gerco Meijer
6	Plan van Aanpak - update	2014-02	Jeroen Bootsma
7	Jaarplan 2014	2014-01	Jeroen Bootsma
8	Stappenplan beheer	2014-07	Jeroen Bootsma

Deze rapporten zijn nog steeds relevant voor het vormgeven aan het duurzaam beheer en kunnen betrokken worden bij de verdere uitwerking van de beheeropgave voor de NHW en het Managementplan voor UNESCO. Zie ook bijlage II voor een overzicht. Meest relevant voor de QuickScan beheer zijn de inventarisaties van de deelgebieden. De belangrijkste zaken uit de drie inventarisaties van de deelgebieden komen in een het volgende hoofdstuk - Hoofdstuk 5 Bestaande inventarisaties in drie deelgebieden - aan de orde. Daarnaast zijn onderdelen uit het Stappenplan beheer uit 2014 bruikbaar.

4.2 Positie QuickScan

In de periode tussen het opgestelde stappenplan van juli 2014 en het opstellen van voorliggende QuickScan heeft een ingrijpende transitie in de organisatie plaatsgevonden. De vier provincies hebben een werkgroep Beheer opgezet, met als eerste opdracht het maken van een QuickScan om de bestaande situatie, beschikbare informatie en belangrijke aandachtspunten voor het beheer in beeld te brengen. In deze QuickScan zijn interviews afgenomen met de gemeente Utrecht, Staatsbosbeheer, Brabants Landschap en Waterschap Rivierenland. Voor interviews met Landschap Noord Holland, Recreatie Noord-Holland en Natuurmonumenten ontbrak de tijd. Vanwege het feit dat het beheer van het Watermanagementsysteem in sommige inventarisaties wat onderbelicht was zijn interviews met alle drie de waterschappen – Waternet, HDSR en Rivierenland - uitgevoerd. Een overzicht van de gevoerde gesprekken en de afgenomen interviews en interview verslagen zijn opgenomen in bijlage IV.

4.3 Aanbevelingen

Een geactualiseerde en heldere proces aanpak is nodig en betreft de (grote) eigenaren bij het proces. Die betrokkenheid is belangrijk aangezien de eigenaren een bepalende rol hebben bij het uitvoeren van het beheer. Het verdient aanbeveling het nominatieproces voor de Werelderfgoed status hierin leidend te laten zijn. Daarbij moet wel nagedacht blijven worden hoe de NHW onderdelen die buiten de Unesconominatie vallen de juiste (beheer)aandacht van de eigenaren, beheerders en exploitanten blijven krijgen.

5 Bestaande inventarisaties in drie deelgebieden

5.1 Algemeen

De drie rapporten gaan gedetailleerd in op de beheersituatie van diverse onderdelen van de NHW in de drie deelgebieden. Doelstelling van de inventarisaties was zicht krijgen op de 'beheeropgave' en de 'organisatiebehoefte'. De bevindingen en conclusies vallen grotendeels samen met de bevindingen en conclusies uit deze QuickScan.

De nadruk in de rapporten ligt wat betreft het Strategisch Landschap op de inundatiekammen en wat betreft het Watermanagement op de objecten die niet in functioneel beheer zijn bij de waterschappen. In alle drie de rapporten worden de onderdelen die wel in functioneel beheer zijn bij de waterschappen niet apart besproken. Het onderdeel Militaire Werken – vestingen, forten, kleine objecten - beslaat het leeuwendeel van de beschrijvingen. De vestingen en forten – die de hoofdmoot vormen in alle drie de inventarisaties - zijn bevraagd via veldbezoeken. De andere categorieën met telefonische interviews en desktop research.

Wat betreft financiering is veel gedekt uit bestaande taken en budgetten. Een belangrijke kanttekening daarbij is dat bijvoorbeeld de opzet van de huidige Subsidieregeling Natuur en Landschap ((SNL) niet aansluit op het cultuurhistorisch beheer dat de elementen uit NHW vragen. Beheervergoedingen zijn er niet op toegesneden. De huidige regeling biedt de provincies onvoldoende aanknopingspunten voor gericht beheer van cultuurhistorische landschappen. Dit fenomeen kan ook spelen bij andere – bestaande en genomineerd – Werelderfgoederen als de Beemster, het Eiland Schokland, de Kolonies van Weldadigheid en de Limes.

In alle deelgebieden wordt erkend dat vrijwilligers een grotere rol kunnen spelen bij beheer en onderhoud. Dat geldt zowel op de forten als bij de kleine objecten. Deskundigheid van de vrijwilligers en het bevorderen daarvan is daarbij een aandachtspunt. De beheerpilots vanuit het EU project Share zijn – mede door dit aandachtspunt - door alle betrokkenen met belangstelling gevolgd.

De indeling in OUV's zoals nu voorgesteld door het UNESCO team was nog niet bekend toen de inventarisaties zijn gemaakt. Het verdient aanbeveling deze rapporten – met name de conclusies en aanbevelingen en de opmerkingen over de organisatie van beheer en onderhoud - te gebruiken in de vervolgstappen voor het thema beheer in de UNESCO nominatie. De rapporten kunnen - net als deze QuickScan - beschouwd worden als bouwstenen voor het Managementplan.

Voor de drie inventarisaties was het GIS systeem van de DLG de basis voor de te inventariseren toenmalige stand van zaken beheer. Het jongste rapport over het deelgebied Noord Holland (november 2013) noemt 1400 objecten. Het huidige GIS bestand van de provincies noemt er 2200 objecten, de database van bunkerQ 2500. De noodzaak tot actualisatie, synchronisatie en keuzes voor wat onder welke OUV geschaard moet worden en wat daarvan in de UNESCO nominatie wordt opgenomen lijkt hiermee onderstreept.

5.2. Inventarisatie deelgebied Noord-Holland (november 2013)

Algemeen

De rapportage is niet afgemaakt. Een aantal paragrafen staan nog open. De focus in deze inventarisatie ligt op vestingen, forten (14 pagina's), kleine objecten (2 pagina's) en inundatiekammen (3 pagina's). De aanbevelingen voor de organisatie van beheer en onderhoud omvatten twee pagina's en zijn te vinden in bijlage Va. Vestingen en forten zijn bevraagd via veldbezoeken, de andere categorieën met telefonische interviews en desktop research. Een groot aantal van de elementen in Noord Holland heeft een ecologische functie en is beperkt toegankelijk.

Vestingen, kasteel en forten

Deze elementen zijn onderdeel van de OUV Militaire Werken. Bij de vestingen, het kasteel en de forten is het beheer goed geregeld. Grote delen van de vestingen en het Muiderslot zijn in eigendom van het Rijks Vastgoed Bedrijf (RVB) dat het beheer en onderhoud naar beste vermogen doet. Meer Jaren Programma's Onderhoud (MJPO's) zijn aanwezig. De overige delen van de vestingen zijn grotendeels in eigendom van de gemeenten. Beheer en onderhoud zijn goed geborgd. Het knelpunt dat hierbij genoemd wordt is de mogelijk overdracht van het RVB naar de Nationale Monumenten Organisatie (NMO). Men vreest budgetverlies. De forten zijn in eigendom van het RVB, de gemeenten en de grote eigenaren (Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer). Het beheer en onderhoud is afhankelijk van de

functie. Bij intensief gebruik (recreatie) gebeurd dat planmatig en structureel. Bij extensief gebruik (natuurfunctie) ad hoc en incidenteel. De geïnterviewden suggereerden een kwaliteitsteam Beheer en Onderhoud naast het kwaliteitsteam dat zich meer bekommerde om de inpassing van nieuwe ontwikkelingen in de NHW.

Kleine objecten

De kleine objecten zijn in de inventarisatie bij elkaar gezet op basis van hun fysieke aard of hun functie: beton, hout en waterhuishoudkundige objecten. De *betonnen objecten* vormen de overgrote meerderheid van de bekende 'rode' NWH objecten in Noord Holland en zijn grotendeels in particulier eigendom. In de steekproef bleken ze niet onderhouden te worden maar daar staat tegenover dat ze niet onderhoudsgevoelig zijn. Bescherming is hierbij belangrijker dan beheer. De *houten huizen en loodsen* zijn in eigendom van particulieren (woningen) of particuliere organisaties (loodsen). Beheer en onderhoud gebeurt op eigen kosten. De in de steekproef bezochte *waterhuishoudkundige werken* lijken onderhoudsgevoelig en verdienen bescherming in het kader van de Monumentenwet.

Inundatiekommen

De inundatiekommen behoren tot het Strategisch landschap. In Noord Holland ligt voor 9.300 hectare aan inundatiekommen. Daarvan is 4000 hectare in agrarisch gebruik (voornamelijk grasland) en – vanwege de lage ligging - 4400 hectare natuurgebied. De overige 900 hectare is (lint)bebouwing, wegen en recreatieterrein. De LTO Gooi, Vecht en Amstelstreek ondersteunt de aanname dat de openheid van de inundatiekommen geborgd blijft doordat er weinig ander gebruik dan grasland voor veehouderij mogelijk is. Alle inundatiekommen in Noord Holland vallen ook onder de agrarische natuurvereniging. De overeenkomst tussen deze vereniging en de LTO en de daarin vastgelegde doelstellingen dragen bij aan het in stand houden en ervaren van de NHW.

5.3 *Inventarisatie deelgebied Utrecht (augustus 2013)*

Algemeen

In dit deelgebied liggen geen vestingen. De focus in deze inventarisatie ligt op forten (11 pagina's), kleine objecten (10 pagina's) en inundatiekommen (4 pagina's). Een nieuwe categorie die in deze inventarisatie is geïntroduceerd zijn de recreatieve objecten: pontjes, wandelpaden, bebording etc. Deze categorie is vanwege de beperkte tijd niet geïnterviewd. Organisatie van beheer en onderhoud en de Aanbevelingen beslaan vier pagina's en zijn te vinden in bijlage Vb.

In de rapportage wordt een aantal van 1000 'rode' objecten genoemd waarvan 486 in de provincie Utrecht. Meer dan de helft (63%) bestaat uit kleine betonnen elementen, een kleiner deel (beiden 16%) bestaat uit houten huizen en loodsen en waterhuishoudkundige objecten, het kleinste deel (5%) bestaat uit forten. De laatste categorie omvat overigens 95% van de oppervlakte van deze objecten. Met de forten zijn daarom de meeste onderhoudskosten gemoeid.

Forten

In het deelgebied Utrecht waren de forten tijdens de inventarisatie voor het merendeel in handen van twee eigenaren: Staatsbosbeheer (8) en de Gemeente Utrecht (8). Op de forten zijn diverse exploitanten en gebruikers actief. De investeringen die gedaan zijn niet getoetst aan de rentabiliteit voor beheer en onderhoud. Ook in dit deelgebied hangt de visie op beheer samen met de functie: hoogwaardig of laagwaardig. Wanneer met een laagwaardig functie de consolidatie geborgd is – het doel van UNESCO –

dan vult een hoogwaardige functie doorgaans een hoger ambitieniveau van beheer in. In deze inventarisatie worden 7 voorbeelden van 5 eigenaren en 1 exploitant beschreven. Veel aandacht is er voor de operationele aspecten van de uitvoering van beheer en onderhoud. Naast onderhoud van rood (de gebouwen) en groen (het terrein) is ook onderhoud van blauw - de fortgracht - in de inventarisatie apart benoemd. Deze onderhoudslasten zijn bij de meeste partijen niet in beeld en niet begroot. Alleen op forten die nog geen functie hebben is beheer en onderhoud achterstallig en vindt op ad hoc basis plaats.

De voorbeelden schetsen verschillende doelen, intenties en aanpak van het beheer en onderhoud. De meeste forten in de provincie Utrecht hebben een huur of pachtovereenkomst met beheerverplichtingen voor de pachter of huurder. De geïnterviewde eigenaren geven aan dat het beheer en onderhoud van het totale fort vaak niet te betalen is door de gebruiker. De grote gemene deler is dat per fort maatwerk gewenst is en ook geleverd wordt.

Groepsschuilplaatsen en kazematten

De groepsschuilplaatsen behoren tot de OUV Militaire Werken en zijn voor het merendeel in eigendom bij particulieren. De helft ligt in weilanden de andere helft op of bij boerderijen en woonhuizen. De particuliere eigenaren staan onverschillig tegenover de objecten, doen geen onderhoud en hebben geen behoefte aan ondersteuning. Het liefst zien de particuliere eigenaren de betonnen objecten zo snel mogelijk verdwijnen. Andere eigenaren zijn het Recreatieschap Midden Nederland, de gemeente Utrecht en het Bureau Beheer Landbouwgronden (BBL). HET RMN heeft het eigendom niet scherp in beeld en doet geen onderhoud. Voor de gemeente Utrecht en BBL geldt dat het eigendom redelijk in beeld is maar geen onderhoud gepleegd wordt. In principe ligt bij beide organisaties het onderhoud bij de pachter.

Houten huizen, loodsen en schuren

De houten huizen, loodsen en schuren worden in de UNESCO indeling gerekend tot het Strategisch Landschap. Deze categorie elementen is eigendom van particulieren. Bij de huizen is doorgaans de eigenaar ook de bewoner. De meeste eigenaren zijn niet op de hoogte van de monumentale status van hun huis maar wel van de naderende Werelderfgoed nominatie. Aanpassingen en uitbouwen zijn conform het karakter van het object gedaan. Het historisch karakter is in bijna alle gevallen behouden gebleven. Het onderhoud – voornamelijk schilderwerk – van objecten waarin de eigenaar woont is voldoende tot goed te noemen. Bij verhuurde objecten is dit beduidend minder. De eigenaren geven aan dat het onderhoud kostbaar is. De *schotbalkenloodsen* behoren tot het Watermanagementsysteem. Deze zijn in eigendom van gemeentelijk organisaties. Het onderhoud is relatief kostbaar.

Waterhuishoudkundige objecten

De waterhuishoudkundige objecten zijn onderdeel van de OUV Watermanagement en zijn in dit deelgebied in eigendom bij het hoogheemraadschap en de gemeenten. Een aantal sluizen en bruggen is kort geleden – mede vanuit cultuurhistorisch oogpunt – gerenoveerd. Omdat de in de inventarisatie genoemde objecten een taak hebben in het functioneel waterbeheer worden ze ook onderhouden.

Inundatiekommen

In Utrecht ligt voor 7000 hectare aan *inundatiekommen*. Daarvan is 2800 hectare in agrarisch gebruik. Dat gebruik is voornamelijk grasland. In het inventarisatierapport voor Utrecht is de oppervlakte natuurgebieden en overig niet apart getotaliseerd. Dit rapport deelt de inundatiekommen in de

provincie Utrecht in drie zones in. In de noordelijke zone ligt het accent op natuur, in de centrale zone rond de stad Utrecht op verstedelijking en in de zuidelijke zone op landbouw. In de noordelijke zone is de openheid geborgd door de opname in de gebiedsbegrenzing voor Natura 2000 en de gemeentelijke bestemmingsplannen. Het Kwaliteitsteam NHW was gesprekspartner voor de inbreng vanuit de NHW. In de centrale zone rond de stad Utrecht wordt de waarde van de resterende open gebieden dusdanig breed gedeeld dat verdere aantasting van de openheid onwaarschijnlijk is. De zuidelijke zone – het eiland van Schalkwijk – bestaat voornamelijk uit agrarisch gebied met grasland. In een recente ruilverkaveling is de bedrijfsvoering geoptimaliseerd. Daarmee is het open blijven van de inundatiekommen geborgd doordat het optimale gebruik is gerealiseerd. Dit is in de inventarisatie beaamd door zes boeren. De boeren gaven aan dat de aandacht voor de NHW niet moet leiden voor beperkingen in de bedrijfsvoering.

Het Kwaliteitsteam NHW en de Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen worden gezien als hulpmiddelen bij de inpassing van nieuwe ontwikkelingen.

5.4 Inventarisatie deelgebied Diefdijk - Loevestein (november 2012)

Algemeen

Het Pact van Loevestein omvat het gebied van de Diefdijk tot en met Werkendam en het inundatiekanaal bij Tiel en fort Pannerden. Het gebied omvat delen van de provincies Gelderland en Noord Brabant en 11 gemeenten. Grootste eigenaren zijn Staatsbosbeheer en waterschap Rivierenland. Daarnaast hebben de Staat, de Provinciale landschappen en particulieren objecten in eigendom.

Het Pact wil de NHW duurzaam in stand houden met planmatige regionale samenwerking.

Het rapport betreft de inventarisatie van de beheeropgave. De inventarisatie is opgezet vanuit het perspectief van de exploitatiemogelijkheden die objecten hebben en welke (financiële) bijdrage ze zouden kunnen doen aan het beheer.

Het rapport geeft een lijst van te beheren objecten waar naast de NHW elementen als forten, batterijen, kleine elementen en inundatiewerken ook recreatieve objecten ontstaan als parkeerplaatsen, recreatieve routes en liniemeubilair en NHW landschapselementen als zichtlijnen en beplanting.

De inventarisatie is met deze labels opgenomen in de GIS van DLG. De object groepering is gemaakt voordat de indeling in de OUV's Strategisch Landschap, Watermanagement en Militaire Werken bekend was. De (zeer) gedetailleerde beschrijving van deze objecten is opgehangen aan voorbeelden.

Onderdelen van het Strategisch Landschap als inundatiekommen en houten huizen en loodsen en de lineaire elementen van het Watermanagement zijn niet beschreven.

Forten, werken en batterijen (Militaire Werken)

In de beschrijving van de vier voorbeelden wordt onderscheid gemaakt in beheer van groen (terrein), rood (gebouwen) en blauw (grachten). De onderhoudskosten lopen door de aard van de objecten sterk uiteen. Alle eigenaren proberen in overleg (een deel van) het onderhoud bij de exploitant onder te brengen door pacht of huur te vragen of werkzaamheden uit te laten voeren. De werkzaamheden zijn vastgelegd in groenbeheerplannen, de verplichtingen in pacht of huurovereenkomsten. De objecten met gebouwen zijn (beperkt) commercieel te exploiteren. Daarvoor dienen eerst investeringen gedaan te worden door eigenaar of exploitant. De opbrengsten blijken niet genoeg om onderhoud van terrein en gebouwen volledig te dekken. Onderhoud van de grachten blijkt niet mogelijk vanuit de exploitatie. Baggeren is alleen nodig als de fortgracht onderdeel is van het watersysteem. Anders voldoet consolidatie van de beleving van de fortgracht als OUV.

Hoewel exploitanten het belang van recreatieve voorzieningen voor hun bedrijfsvoering erkennen zien zij weinig mogelijkheden om aan het onderhoud bij te dragen.

De inzet van vrijwilligers voor beheer wordt door eigenaren en exploitanten als mogelijkheid gezien.

Groepsschuilplaatsen en kazematten (Militaire Werken)

Deze betonnen objecten worden als niet exploitabel benoemd. De objecten die in eigendom zijn van overheden worden (ad hoc) beheerd. In veel gevallen krijgen de groepsschuilplaatsen een functie voor vleermuizen. Een drietal groepsschuilplaatsen (Meerdijk, Molenkade, liniepad Woudrichem Bakkerskil) heeft een recreatieve functie. De grote eigenaren (Staatsbosbeheer, waterschap Rivierenland, gemeenten) wensen wat het beheer betreft ontzorgd te worden. Onderhoud door vrijwilligers wordt ook hier als mogelijkheid gezien. De situatie rond particuliere eigendommen is niet beschreven in deze inventarisatie.

Inundatiesluizen en duikers (Watermanagementsysteem)

Het betreft 30 objecten die onderdeel zijn van de OUV Watermanagementsysteem. Ook deze objecten worden als niet exploitabel gezien. De eigenaren hebben diverse objecten gerestaureerd maar willen ook hier voor beheer en onderhoud ontzorgd worden. De inzet van vrijwilligers wordt ook hier als mogelijkheid genoemd.

Inundatiekanaal en zichtlijnen (Watermanagementsysteem en Strategisch Landschap)

Deze objecten worden geschaard onder de beeldbepalende waterliniegebonden landschapselementen. Twee voorbeelden worden besproken. Bij Fort Everdingen ligt één van de weinig overgebleven complete inundatiestelsels in de NHW. Het sluisencomplex is onlangs gerestaureerd. Het inundatiekanaal is in particulier eigendom, is dichtgegroeid en dient gebaggerd. Het onderhoud zou na deze maatregel betrekkelijk eenvoudig moeten zijn. Voor het baggeren dient budget gevonden te worden. In de natuurgebieden langs de Zuider Lingedijk en de Diefdijk Zuid groeit de openheid langzaam dicht. Om de karakteristieken van deze onderdelen van het Strategisch Landschap terug te krijgen dienen beheermaatregelen genomen te worden. Eigenaar Staatsbosbeheer heeft niet de middelen. De inzet van vrijwilligers wordt ook hier als onderdeel van de oplossing genoemd.

Waterlinie gebonden recreatieve objecten: trekpontje, wandelpaden en bebording

In de inventarisatie worden deze elementen 'waterliniegebonden recreatieve elementen' genoemd. De kosten voor beheer en onderhoud zijn beperkt. Drie voorbeelden worden besproken. Het pontje is overgedragen aan een particulier. De wandelpaden zijn in onderhoud bij de grote eigenaren. Over onderhoud van NHW bebording zijn geen afspraken.

Overzicht objecten

Deze inventarisatie geeft voor de 11 gemeenten en twee grote eigenaren overzichten in tabellen en kaarten voor de onderscheiden categorieën: grote exploiterbare objecten, groepsschuilplaatsen en kleine betonnen elementen, objecten met aardwerken, inundatiesluizen en duikers, beeldbepalende landschapselementen, recreatieve landschapselementen en waterliniebebording.

5.5 Conclusies drie inventarisaties

Algemeen

De drie inventarisaties zijn in 2012 en 2013 gemaakt vanuit het perspectief van de eigenaar/beheerder en hoe deze in de toekomst met bescherming van de NHW en de (de kosten van) beheer om kan gaan. De inventarisatie voor het Pact van Loevestein legt sterk de nadruk op het beheer en de kostenkant. Bescherming komt in die inventarisatie niet aan de orde. Deze inventarisatie introduceert een nieuwe beheercategorie, de 'Waterliniegebonden recreatieve objecten'.

Data verzamelen en invoeren

De drie inventarisaties baseren zich op het GIS bestand van de DLG. Dat is aangevuld met bevindingen uit de inventarisaties. Gedurende de inventarisatieperiode (november 2012 – november 2013) neemt het aantal genoemde objecten toe. Blijkbaar zijn nieuwe gegevens in het GIS bestand ingebracht.

Strategisch Landschap (bescherming)

Bescherming komt aan de orde in de inventarisaties van de provincies Noord Holland en Utrecht. Het gaat in deze inventarisaties voornamelijk om elementen uit het Strategisch Landschap: de inundatiekommen en houten huizen en loodsen. De inundatiekommen in publiek eigendom zijn doorgaans natuur- en/of recreatiegebied en door deze functie goed beschermd met het bestaande planologisch juridisch kader. De inundatiekommen in privé eigendom (bij boeren) zijn veelal grasland. Functieverandering wordt daarbij niet verwacht en daarmee acht men de openheid geborgd. De toestand van Schootsvelden en Verboden kringen komt in geen van de inventarisaties aan de orde. De houten huizen zijn grotendeels particulier eigendom. Bescherming is (nog) niet geborgd via de Monumentenwet. Het (kostbare) beheer en onderhoud gebeurt door de particuliere eigenaren.

Watermanagementsysteem

In alle drie de rapporten is de inventarisatie van de elementen uit het Watermanagementsysteem beperkt. Het betreft vooral lijnelementen als kades, puntelementen als sluizen, duikers en dammen. In het Pact van Loevestein wordt een enkel lijnelement beschreven. De vooronderstelling lijkt dat de elementen van het Watermanagementsysteem van de NHW die in functioneel beheer zijn bij de waterschappen buiten beschouwing zijn gelaten omdat het beheer hier vanuit de waterhuishoudkundige taken van de waterschappen geregeld zijn. Op dit moment zijn de cultuurhistorische kenmerken van die elementen niet specifiek geborgd in het beheer. Bij de geïnventariseerd puntelementen – diverse sluizen, dammen en duikers - is beheer en onderhoud (nog) niet goed geborgd.

Militaire Werken (organisatie en financiering van beheer)

De meeste aandacht gaat in de drie inventarisaties uit naar de Militaire Werken. De conclusie van de inventarisatie voor het Pact van Loevestein is dat vanuit het oogpunt van verwerven van financiële middelen voor beheer daar alleen kansen voor bestaan op de grotere Militaire Werken (forten). Hier is exploitatie mogelijk en kan huur of pacht geheven worden. De hoogte van deze huur of pacht is afhankelijk van hoe ondernemersrijp de eigenaar het fort voor de exploitant gemaakt heeft. Heeft de eigenaar veel geïnvesteerd in randvoorwaarden voor ondernemerschap dan kan meer gevraagd worden. Overigens kunnen met deze opbrengsten alleen (een gedeelte van) de onderhoudskosten van

het terrein en gebouwen gedekt worden. Beheer van de grachten zeker niet en ook niet van recreatieve objecten buiten het fortterrein.

Militaire Werken (beheer forten)

Beheer en onderhoud van het terrein is bijna overal vastgelegd in groenbeheerplannen. Voor gebouwen worden op steeds meer forten Meer Jaren Programma's Onderhoud opgesteld. Het beheer van de fortgracht – baggeren - is meestal niet geregeld. Het beheer van de oevers zit in het beheerplan voor het terrein. Met huur of pachtcontracten leggen de eigenaren bepaalde beheertaken en verantwoordelijkheden bij de exploitanten neer. De huur of pachtopbrengst wordt aangewend voor het groen- en gebouwenonderhoud van het fort of werk en is slechts bij uitzondering kostendekkend.

Militaire Werken (overige objecten)

Een zeer grote categorie in alle drie de inventarisatie is die van de kleine betonnen elementen: de groepsschuilplaatsen, (kanon)kazematten en andere kleine objecten. Deze objecten zijn doorgaans weinig onderhoudsgevoelig. Een groot deel is in particulier eigendom en wordt niet onderhouden. De particuliere eigenaren zijn ze liever kwijt dan rijk. Bescherming is aan de orde. De publieke eigenaren maken veel van deze objecten geschikt voor vleermuizen. Het hiervoor benodigde beheer is minimaal. Een klein aantal heeft een recreatieve functie gekregen. Sommige daarvan brengen onderhoudskosten met zich mee die niet gedekt zijn bij de eigenaren.

Knelpunt Subsidieregeling Natuur en Landschap

De grote eigenaren signaleren een knelpunt bij de Subsidieregeling Natuur en Landschap (SNL). Deze regeling is niet toegesneden op cultuurhistorische landschapselementen zoals die in de NHW bij honderden voorkomen. In de regeling staan bijvoorbeeld geen codes voor 'sluis', 'duiker', 'groepsschuilplaats zonder natuurfunctie' of 'groepsschuilplaats met natuurfunctie (vleermuizen)'. Daardoor ontvangen de grote eigenaren voor al deze objecten geen vergoeding uit de SNL. Dit verklaart voor een deel de budgettaire krapte bij het onderhoud van de NHW.

Vermaatschappelijking – inzet vrijwilligers en beheerpilots

De grote eigenaren noemen allen de inzet van vrijwilligers als mogelijke oplossingsrichting voor het onderhoud van elementen uit het Strategisch Landschap, het Watermanagementsysteem en de Militaire Werken waarvoor de eigenaren onvoldoende budget hebben. Binnen het Pact van Loevestein zijn 'beheerpilots' ingezet om meer informatie hierover te vergaren. De uitkomsten van deze pilots zijn in juni 2015 gepresenteerd aan betrokkenen in de NHW.

5.6 Aanbevelingen

Databeheer

De groei van het aantal elementen in de GIS gedurende het inventarisatieproces onderschrijft de noodzaak tot actualisatie en synchronisatie van gegevens in de verschillende bronnen. Van alle elementen moet bepaald worden tot welke OUV zij behoren. Vervolgens dient bedacht worden welke elementen in het kader van UNESCO geconsolideerd moeten worden en welke niet. Voor de laatste categorie kan binnen de UNESCO nominatie beleid ontwikkeld hoe deze categorie onderhouden kan worden.

Strategisch Landschap - bescherming en advies

Bij de elementen uit het *Strategisch Landschap* is bescherming belangrijker dan beheer. Voor de negen inundatiekommen moet getoetst worden of en hoe de NHW verwerkt is in de Natura 2000 gebieden. Opgaande begroeiing bedreigt soms de openheid van de inundatiekommen (maar ook schootsvelden). Voor de grote groep kleine objecten als houten huizen in particulier bezit zou het ter beschikking stellen van kennis – kleuren, soorten verf, advies – een positieve impuls aan deze categorie kunnen geven. De houten huizen zijn nog niet overal tot monument benoemd.

Watermanagementsysteem – twee sporen: wat is wel en wat niet in functioneel beheer?

Hiervoor dient uitgezocht te worden of bij de lijn en puntelementen die in functioneel beheer bij de waterschappen de kenmerken van de NHW voldoende geborgd zijn in gemeentelijke bestemmingsplannen en/of de beheerplannen van de waterschappen. Dit punt is niet onderzocht in de drie inventarisaties.

Bij de overige lijn en puntelementen in dit systeem moet besproken worden hoever de beheer verantwoordelijkheden, -taken en -budgetten van de waterschappen reiken en of alternatieve (beheer)oplossingen mogelijk zijn.

Militaire Werken - twee sporen: forten en overige objecten

Eenzelfde constatering geldt voor de Militaire Werken. De categorie forten lijkt steeds beter geregeld te gaan worden. De grote eigenaren kunnen daarbij veel van elkaars aanpak leren. Voor de categorieën groepsschuilplaatsen, (kanon)kazematten en overige kleine objecten geldt hetzelfde als bij Watermanagementsysteem. Met de grote eigenaren kan in gesprek gegaan worden hoever de beheer verantwoordelijkheden, -taken en -budgetten van die eigenaren reiken en of alternatieve (beheer)oplossingen mogelijk zijn.

Beperkte budgetten: op zoek naar meer geld?

Onderzocht dient te worden of het zinvol is een gezamenlijk lobby op te starten of de SNL uitgebreid kan worden tot SNLC. De C staat dan voor cultuurhistorische landschapselementen. Voor veel van de objecten in beheer bij de grote eigenaren is geen budget uit deze regeling beschikbaar. In deze lobby lijkt gezamenlijk optrekken naar de politiek verantwoordelijken een noodzaak.

Beperkte budgetten: op zoek naar meer 'handjes'?

Het inzetten van vrijwilligers, het sociaal domein en het onderwijs lijken kansen te bieden voor onderhoud van kleine elementen in zowel Strategisch Landschap, Watermanagementsysteem en Militaire Werken. De legitimatie daarvoor ligt in de wens tot 'burgerparticipatie' en 'vermaatschappelijking' die zowel bij de Unesco nominatie als in de bestuursakkoorden van de provincies en waterschappen en de beleidsplannen van grote eigenaren wordt uitgesproken. De beheerpilots binnen het Pact van Loevestein bieden een goede basis om op verder te gaan en de inzet van vrijwilligers, het sociaal domein en het onderwijs op een professionele wijze verder uit te bouwen.

Nog toetsen

De samenvattingen en aanbevelingen zijn nog niet getoetst bij de auteurs van de inventarisatierapporten. Voor de inventarisatie van Diefdijk tot Loevestein is dat Willem van Wingerden (thans zelfstandig adviseur), voor Utrecht en Noord Holland is dat Mark Klieverik (thans RVO). Hun

veldwaarnemingen en mening kunnen van toegevoegde waarde zijn voor deze Quicksan en het Managementplan.

6 Netwerkbijeenkomsten

6.1 Ervaringen en experts

Binnen de onderzoeksperiode van de QuickScan (half april - juni 2015) vielen vijf netwerkbijeenkomsten die van belang waren voor de inventarisatie stand van zaken beheer:

- de werkgroep bijeenkomsten beheer voor de (grote) eigenaren,
- de netwerkbijeenkomst beheer voor fortondernemers van de stichting Linie Breed Ondernemen,
- de resultaten van de beheerpilots uit het EU project Share en de expertmeeting over UNESCO nominaties.

6.2 29 april en 16 juni – 1e en 2e bijeenkomst werkgroep beheer

Deze bijeenkomsten zijn georganiseerd om de (grote) eigenaren te betrekken bij en enthousiast te maken voor het duurzaam beheer van de NHW. (Zie ook de paragraaf 4.3). De grote eigenaren hebben behoefte aan een gemeenschappelijke definitie over duurzaam beheer maar ook aan streefbeelden. Daarnaast zijn er vragen over wat wel en niet tot het beheergebied van UNESCO valt.

Een discussiepunt is bijvoorbeeld: Als zichtbaar en beleefbaar maken een eis is van UNESCO, valt dan het beheer van recreatieve voorzieningen in het Strategisch Landschap of op Militaire Werken onder het beheer te scharen dat noodzakelijk is voor de nominatie?

Nog niet alle grote eigenaren – bijvoorbeeld de waterschappen vanuit aangegeven bestuurlijke taakgerichte prioriteiten - voelen evenveel noodzaak of verantwoordelijkheid tot beheer van NHW elementen die tot op heden buiten de eigen beheer prioriteiten vielen.

6.3 18 mei – netwerkbijeenkomst beheer fortondernemers

Op deze bijeenkomst waren (nieuwe) fortexploitanten aanwezig die voorlichting kregen over groenbeheer op forten en inzet van groenaanemers, machines en vrijwilligers. Uit de vragen van de nieuwe fortexploitanten bleek een grote kennisbehoefte. Geen van deze exploitanten had ervaring met groenbeheer, het beheer van natuurwaarden of het beheer van monumentale gebouwen.

De vraag die dan rijst is hoe de eigenaar het beheer van de exploitant monitort om te voorkomen dat door gebrek aan kennis fouten gemaakt worden. Vooralsnog lijken mogelijke fouten niet zozeer de OUV's aan te tasten als wel de aanwezige natuurwaarden.

6.4 16 juni – resultaten beheerpilots

Binnen het EU project Share zijn van 2012 tot en met 2015 op diverse plekken in de NHW pilots uitgevoerd met beheer van diverse objecten en elementen. Een insteek van deze pilots was hoe het beheer georganiseerd kon worden door inzet van maatschappelijke partijen als: vrijwilligers, sociale projecten en scholen. Op 16 juni 2015 zijn de resultaten gepresenteerd.

Het merendeel van de pilots kan succesvol genoemd worden. In alle vier de provincies zijn grote en kleinere objecten beheerd door inzet van één van deze maatschappelijke partijen. Voorbeelden zijn de vrijwilligers van de Liniewacht die kleine Militaire Werken in Gelderland onderhouden, sociale projecten die op Fort Vechten en Slot Loevestein beheertaken uitvoeren en een school die de nissenhut bij Fort Asperen restaureert en als bezoekerscentrum inricht. Al deze initiatieven passen ook in het idee van de

'vermaatschappelijking' van de NHW en kunnen rol spelen bij het beheren van objecten waarvoor de grote eigenaren geen budget hebben of verantwoordelijkheid voelen of die buiten de 'wettelijke beheertaak' van een eigenaar vallen.

De evaluatierapportage van deze beheerpilots is in juli 2015 beschikbaar gekomen. Gezien het succes van de beheerpilots verdient het aanbeveling de rapportage als bouwsteen beheer mee te nemen bij het opstellen van het Managementplan.

6.5 25 juni – meningen experts

Tijdens een bijeenkomst UNESCO Werelderfgoed hebben de internationale experts interessante opmerkingen gemaakt over hoe zij als buitenstaanders tegen de NHW aankijken. Een bedreiging die zij zagen was dat wij als Nederlanders door onze geschiedenis van 'watermanagement' de NHW heel gewoon vonden. Onderdelen van het Strategisch Landschap als de inundatiekommen en het hele Watermanagementsysteem vonden zij het meest uniek en kenmerkend. De Militaire Werken zijn in de ogen van de experts sterk vergelijkbaar met alle militaire werken uit die tijd elders in Europa en de wereld. Zij adviseren om vermaatschappelijking en betrokkenheid bij het beheer te krijgen door de NHW te verbinden aan onze 'genen'. Ons nationale verhaal van de strijd tegen het water en de unieke ervaring van de Nederlanders om het water te beheersen. In de woorden van één van de experts: *'People relate to stories not to policy'*.

6.6 Conclusies: kansen en bedreigingen

De netwerkbijeenkomsten illustreren dat betrokkenheid bij (het verhaal van) de NHW een voorwaarde is om verantwoordelijkheid voor het beheer te voelen en te nemen. De kansen en bedreigingen bevinden zich op meta, macro, meso en micro niveau.

De Unesco experts (het meta niveau) onderstrepen dat een kans voor het creëren van betrokkenheid ligt bij het verhaal van de NHW: de waterwolf die van vijand bondgenoot werd. Daar ligt ook de bedreiging. Wij vinden dit zo doorgewoond dat we het helemaal niet bijzonder vinden en wat je niet bijzonder vindt houd je niet in stand.

Een bijzondere organisatie op macro niveau zijn de waterschappen die grotendeels verantwoordelijk zijn voor het beheer van de OUV 'Watermanagementsysteem' binnen de UNESCO Nominatie. Traditioneel gezien is het water 'de vijand': het water moet eruit. Sommige elementen uit de NHW hebben niets met die taakopvatting te maken en daardoor is er geen gevoel van directe beheer verantwoordelijkheid bij oude sluzen, dammen en duikers terwijl deze wel in het waterschaps-DNA van waterbeheer en waterbeheersing passen. De waterschapsbesturen geven prioriteit aan de waterhuishoudkundige taken. Op meso en micro niveau is de waarde van betrokkenheid voor beheer te zien bij initiatieven als de Liniewacht of de passie van exploitanten voor 'hun fort'. Een bedreiging hierbij kan een gebrek aan kennis zijn waardoor OUV's of natuurwaarden schade kunnen leiden.

6.7 Aanbevelingen

Op basis van de opmerkingen van de UNESCO experts is het 'spannend maken' van het verhaal van de NHW en dat relateren aan onze nationale identiteit een voorwaarde voor het creëren van betrokkenheid. Die betrokkenheid van boeren, burgers en beleidslui (waaronder de grote eigenaren) is niet alleen van belang voor het ontstaan van het gevoel van beheerverantwoordelijkheid maar ook bij alle andere thema's van het UNESCO nominatie. Dit is bijvoorbeeld gebeurd bij de Limes waar de vermaatschappelijking op gang komt door het aansprekende verhaal van de Romeinen en wat daarvan heden ten dage nog steeds in onze beschaving voorkomt. Een ander mooi voorbeeld van het spannend

maken van watermanagement is de trailer van het Woudagemaal – ook werelderfgoed - in Lemmer: 'Een kathedraal van Stoom'. Een vergelijkbaar spannend verhaal van de NHW en de verbinding met onze nationale identiteit is een mooi middel om:

- bij te dragen aan de vermaatschappelijking,
- de waterschapsbesturen een gevoel van beheer verantwoordelijkheid te geven
- het beheer van de kleine elementen in het Watermanagementsysteem en de Militaire Werken met vrijwilligersorganisaties als de Liniewacht te doen.

De beheerpilots genoemd bij 6.4 bieden kansen op de 'vermaatschappelijking' van het beheer en zijn een invulling van burgerparticipatie bij de zorg voor erfgoed. De pilots dienen betrokken te worden bij de uitwerking van het thema beheer in het Managementplan. Zij bieden kansen voor het beheer van objecten in het Watermanagementsysteem (sluizen, bruggen, duikers etc) en bij de Militaire Werken (groepsschuilplaatsen, kazematten etc) waarvoor nu geen beheerverantwoordelijkheid is of bij gevoeld wordt. Bij die vermaatschappelijking – waarbij ook de fortexploitanten betrokken dienen te worden - en burgerparticipatie is deskundigheidsbevordering noodzakelijk om de kwaliteit van het beheer te borgen.

7 Strategisch Landschap

7.1 Algemeen

In wat nu in de Nieuwe Hollandse Waterlinie benoemd is als Strategisch Landschap ligt 6988 hectare aan beschermd (natuur) gebied (gegevens DLG 2013 - Inventarisatierapport deelgebied Noord Holland).

Vanwege de lage ligging was het altijd nat en weinig geschikt voor intensievere vormen van landbouw.

Natuurmonumenten bezit ongeveer 2750 hectare, Staatsbosbeheer 300. In Noord-Holland is sprake van een keten van vrijwel aaneengesloten natuurgebieden. Ten zuiden daarvan wisselen de natuurgebieden af met (grote) aaneengesloten landbouwgebieden.

In de uitwerking van de gebiedsplannen voor Natura 2000 is in Noord Holland wel rekening gehouden met de NHW. In de overige provincies is dat niet onderzocht of was dat onduidelijk bij het opstellen van de drie inventarisaties voor de deelgebieden. Deze informatie dient geactualiseerd te worden.

Van onderdelen van het Strategisch Landschap is het eigendom (nog) niet in detail bekend. Dat komt onder andere doordat de gegevens van het kadaster nog niet aan het GIS gekoppeld zijn. Wanneer de actiepunten zoals genoemd in H2 doorlopen zijn kunnen naar verwachting aan de verschillende onderdelen uit het Strategisch Landschap ook eigenaren gekoppeld worden door de synchronisatie van het GIS bestand met de bestanden van de Topografische Dienst, het Kadaster en de KvK.

Het Strategisch landschap is vaak al beschreven en beschermd in gemeentelijke bestemmingsplannen en cultuurhistorische waardenkaarten.

Hoofdweerstandslijn

De dijken en kades in de Hoofdweerstandslijn zullen grotendeels in eigendom en beheer zijn bij Rijkswaterstaat, waterschappen, provincies, natuur beherende organisaties en soms gemeenten. Zolang deze dijken en kades een functie hebben zullen zij duurzaam in stand gehouden worden.

Accessen

De accessen zijn de doorgangen in de NHW - de wegen, spoorlijnen, waterwegen en rivieren - die met de Militaire Werken afgegrensd moesten worden. Hiervoor geldt waarschijnlijk ook dat zolang de functie niet veranderd, de consolidatie van het acces min of meer verzekerd is. Een uitzondering binnen

de accessen vormen de hoge gronden. Vanwege die hogere ligging stonden die altijd onder een zekere ontwikkelingsdruk. Zie bijvoorbeeld in het verleden de wijk Lunetten in Utrecht. De Houtense Vlakte is een voorbeeld van een acces dat onder druk staat. Het belang van openheid en niet bebouwde gebieden rondom de stad wordt breed gedeeld maar vanuit de Unesco nominatie is waakzaamheid geboden.

Inundatiekommen en polders

De negen inundatiekommen in het Strategisch Landschap vormen volgens de UNESCO experts samen met het Watermanagement systeem - het onderscheidende kenmerk van de NHW. De kommen zijn voornamelijk in eigendom en beheer van boeren en natuur beherende organisaties. Ook hier dreigt waarschijnlijk pas gevaar voor de OUV als functieverandering wordt toegestaan. In de open buitengebieden waar de inundatiekommen zich bevinden ligt dat niet in de lijn der verwachting. Deze openheid is – behalve in de omgeving van de stad Utrecht – in de hele NHW nog steeds aanwezig. In het grootste deel van de inundatiekommen ontbreekt bebouwing.

Schootsvelden en verboden kringen

Vanuit het fort moest een vrij zicht zonder obstakels op de vijand zijn om deze te kunnen beschieten: het schootsveld. Het schootsveld werd beschermd met het instrument van de 'Verboden Kringen' in de Kringenwet. Binnen de kring van 300 meter mocht niets gebouwd worden, binnen de kring van 600 meter alleen in hout en binnen de kring van 1000 meter wel in steen maar deze gebouwen mochten afgebroken worden wanneer het landsbelang dat eiste. Binnen de verboden kringen mocht alles – gebouwen, begroeiing - in tijden van oorlog platgelegd worden. De Kringenwet werd gehandhaafd door het Ministerie van Defensie. Deze is pas na de tweede wereldoorlog buiten werking gesteld en heeft heel lang een gietijzeren en gewapend betonnen bescherming geboden aan de diverse onderdelen uit het Strategisch Landschap zoals schootsvelden, verboden kringen en houten huizen. Het is aan de Kringenwet te danken dat bijvoorbeeld het Strategisch Landschap aan de oostkant van Utrecht zo lang intact is gebleven. De schootsvelden en verboden kringen hebben geen aparte aandacht gekregen in de drie inventarisatierapporten. Rondom de forten en werken in het landelijk gebied zijn ze nog redelijk intact. In verstedelijkte gebieden als Utrecht zijn ze deels volgebouwd. Bescherming is voor de schootsvelden en verboden kringen belangrijker dan beheer.

Overige objecten

Punt en lijnelementen - zoals bijvoorbeeld houten huizen en tankgrachten - zijn in deelonderzoeken onderwerp van gedetailleerde inventarisatie geweest. Deze inventarisaties zijn op verschillende manieren in de gegevensbronnen terecht gekomen. Synchronisatie en afstemming zijn noodzakelijk. Bij deze categorie zit veel particulier eigendom. Hier kan schade aan objecten optreden als deze de Monumentenstatus niet hebben. De houten huizen, loodsen en schuren zijn grotendeels in particulier eigendom en in goede tot redelijke staat van onderhoud.

Beschermen gaat voor beheren

Hoewel de onderliggende details over eigendom en beheer van het Strategisch landschap niet in detail bekend zijn is de borging ervan redelijk goed te noemen. In deze OUV (b)lijkt adequate bescherming belangrijker dan beheer. Het is vooral een ruimtelijke ordeningsopgave. Die opgave lijkt – mits de toetsing en handhaving op orde is - via de Provinciale Structuurvisies, de Natuurbeschermingswet,

Natura 2000, de Monumentenwet en de daaraan op gemeentelijk niveau gekoppelde Bestemmingsplannen goed geregeld (te kunnen worden).

Voor het Strategisch landschap zijn handvatten voor adequate bescherming voortgekomen uit de bestuurlijke samenwerking in het 'Pact van Loevestein'. Deze handvatten zijn:

1) Handboek kernkwaliteiten NHW ten zuiden van de Lek (planologische verankering).

2) Parapluplan Bestemmingsplannen NHW erfgoed Waterliniegemeenten ten zuiden van de Lek.

Het laatste is bijvoorbeeld door vertaald naar de bestemmingsplannen van de gemeenten ten zuiden van de Lek. Beide documenten zouden ook toegepast kunnen worden door de provincies en gemeenten in het NHW gebied ten noorden van de Lek.

Dat toetsing en handhaving nog niet op orde zijn blijkt uit diverse voorbeelden. In de inundatiegebieden in Gelderland gaan misschien windmolens verschijnen en in Brabant misschien een bedrijventerrein. Ook schootsvelden en verboden kringen staan onder druk. Een voorbeeld uit de gemeente Culemborg is dat voor een nieuw gebouwde huis direct onder Fort Everdingen vergunning is afgegeven. Deze vergunning had nooit afgegeven mogen worden erkent ook de gemeente. Naast dit huis wordt nu ook een stuk inundatiegebied beetje bij beetje omgevormd tot een prive landgoed met struweelhagen en vijvers.

7.2 Conclusies

Voor de vlakelementen in het Strategisch landschap is openheid van de inundatiekommen en van schootsvelden en verboden kringen een belangrijke kenmerk. Dit kenmerk staat volgens informanten op sommige plaatsen onder (economische) druk. Uit de drie inventarisaties, de gesprekken met informanten en diverse voorbeelden komt voor het Strategisch Landschap het ontbreken van adequate bescherming meer als knelpunt naar voren dan het ontbreken van beheer.

Waar deze NHW onderdelen de functie natuur hebben is openheid gewaarborgd mits daar aandacht voor is bij het beheer van deze natuurgebieden en meegenomen is bij de Natura 2000 uitwerkingen. Bij de functie 'weide' verwachten de betrokken boeren en boerenorganisaties niet dat deze functie verandert. De provincies en gemeenten spelen een belangrijke rol bij het beschermen en handhaven en lijken daarin te moeten schipperen tussen vele belangen.

De lijnelementen in het Strategisch Landschap zijn in de inventarisaties van de deelgebieden niet beschreven. De meeste lijnelementen hebben een duidelijke functie voor waterkering, weg-, trein- of waterverkeer. Het merendeel van deze functies verandert niet. Gevaar dreigt als grootschalige werkzaamheden nodig zijn. NHW kenmerken van deze elementen kunnen dan verloren gaan. Voor een aantal lijnelementen zoals tankgrachten en tankversperringen voelen de eigenaren geen beheerverantwoordelijkheid.

De belangrijkste puntelementen in het Strategisch Landschap zijn de houten huizen, loodsen en schuren. Ze zijn zeer kenmerkend en de wat beter ingevoerden in de NHW weten direct dat ze zich binnen de verboden kringen van een fort bevinden. Het overgrote merendeel is in particulier eigendom. Waar de eigenaar ook bewoner is wordt een grote beheer verantwoordelijkheid gevoeld.

Een knelpunt voor het in meer detail beantwoorden van de vragen over met name eigendom en wie beheert in het Strategisch Landschap zit in het ontbreken van de koppeling met het kadaster en het nog

niet aanwezig zijn van de labels 'Strategisch Landschap', 'Watermanagement' en 'Militaire Werken' in GIS en/of database(s). Daarnaast zal deze OUV met synchronisatie van gegevens naar verwachting completer worden. De data experts geven aan dat daar op korte termijn de gewenste verbeteringen in aangebracht zouden kunnen worden.

7.3 *Aanbevelingen*

Rolvastheid van de verantwoordelijke overheden is bij de bescherming van het Strategisch Landschap een aandachtspunt. De documenten zoals opgesteld binnen het Pact van Loevestein voor het gebied ten zuiden van de Lek - het Handboek kernkwaliteiten NHW en het Parapluplan Bestemmingsplannen NHW erfgoed Waterliniegemeenten – kunnen geëvalueerd worden op hun bruikbaarheid en vertaald worden naar het NHW gebied ten noorden van de Lek.

Het verdient aanbeveling na te gaan of de NHW kenmerken meegewogen zijn waar bijvoorbeeld de inundatiekammen binnen Natura 2000 gebieden vallen.

Om meer informatie over eigendomsgegevens te verkrijgen verdient het aanbeveling om de bestaande gegevensbronnen aan de gegevensbronnen van het kadaster te koppelen. Van daaruit kunnen per groep van eigenaren – bijvoorbeeld boeren – specifieke acties geformuleerd worden voor bewustwording, bescherming en beheer. Hetzelfde kan gelden voor de eigenaren van houten huizen, loodsen en schuren. Een voorbeeld van een specifieke actie bij deze groep zou kunnen zijn met kennis de bewustwording, betrokkenheid en deskundigheid van deze groep eigenaren te doen toenemen. Een Vereniging van Eigenaren zou hiervoor een organisatie-model kunnen zijn. Het Kennis Centrum NHW zou hierin een rol kunnen spelen.

8 **Watermanagementsysteem**

8.1 *Algemeen*

Bijna het volledige Watermanagementsysteem is in beheer bij de drie betrokken waterschappen: AGV/Waternet, Hoogheemraadschap Stichtse Rijnlanden en Waterschap Rivierenland. In het Strategisch Landschap en bij de Militaire werken hebben de waterschappen beperkt eigendom.

Vanuit de wettelijke taken van deze organisaties: beheren van de waterkwantiteit en de waterkwaliteit zijn de waterschappen naast het beheer van de eigen eigendommen namelijk ook verantwoordelijk voor (toezicht op) het beheer van de (NHW)eigendommen van anderen zoals bijvoorbeeld sloten van boeren. De beheerinstrumenten die de waterschappen daarbij inzetten zijn beheerplannen voor nat profiel, oevers en waterkeringen, een groot onderhoudsplan baggeren en de instrumenten legger, schouw en keur om toezicht te houden op de uitvoering van de beheer en onderhoud.

De waterschapsbesturen geven prioriteit aan het uitvoeren van de waterhuishoudkundige taken.

Taken op het gebied van ecologie, recreatie en cultuurhistorie zijn ondergeschikt. Afstoten van (NHW)eigendom dat niet bij die taak hoort is een wens of uitgangspunt van beleid. De beleidsmedewerkers en beheerders van de waterschappen hebben oog voor cultuurhistorie – niet alleen de NHW objecten maar ook in brede zin - en willen meedenken hoe dit geborgd kan worden.

Waterschap AGV/Waternet is hiermee het verst. AGV/Waternet heeft een 'watererfgoedlijst' opgesteld en een beleidsnota 'Recreatief medegebruik, landschap en cultuurhistorie AGV'. De waterschappen zien een gezamenlijke uniforme aanpak voor het NHW erfgoed waarin ervaringen en kennis gedeeld worden als een mogelijk vertrekpunt voor afspraken over het beheer van NHW objecten die zij in eigendom hebben.

8.2 *Gedeelde belangen?*

De waterschappen zetten uit de aard der zaak hun waterbeheertaak centraal. Cultuurhistorie, recreatie en ecologie zijn daaraan ondergeschikt. Alle waterschappen spannen zich in om deze aspecten mee te wegen in het beheer van het systeem. Voor de waterlinie is het gunstig dat de belangen van waterschap en waterlinie deels samenvallen. Voor het waterkwantiteitsbeheer is een goede doorstroming van belang. Dezelfde doorstroming is ook van belang om een vlotte inundatie van de waterlinie mogelijk te maken. Ontwikkelingen als de behoefte aan meer waterberging zijn ook gunstig voor de consolidatie van de NHW. De inundatiekommen zijn de laagstgelegen gebieden en kunnen een functie krijgen in die waterberging. Bij het inpassen van natuur is het situatie specifiek of dit de OUV versterkt of er afbreuk aan doet.

8.3 *Consolidatie geborgd?*

Volgens de waterschappen zelf valt tot 90% van de objecten uit het Watermanagementsysteem onder het functioneel beheer. Andere informanten en sommige data experts betwijfelen dit. De consolidatie van de NHW lijkt hiermee echter wel voor een belangrijk deel geborgd in het functioneel beheer. In dit functioneel beheer zijn geen richtlijnen voor het behoud van specifieke NHW kenmerken opgenomen. De betrokken waterschappen zien dat niet als probleem omdat binnen het reguliere beheer en onderhoud geen grote ingrepen worden gedaan en er oog is voor cultuurhistorie. Bij grote ingrepen worden de karakteristieken van de NHW in de planvoorbereiding geborgd. De Stichtse Rijnlanden doet dit bijvoorbeeld door het Kwaliteitsteam NHW te betrekken bij plannen. HDSR vindt een dergelijk onafhankelijk panel waardevol. De consolidatie van waterlinie elementen komt in gevaar wanneer deze geen rol meer spelen in het functioneel beheer. Bij de waterschappen is dit het voornaamste knelpunt bij de NHW elementen. Voorbeelden zijn het dichtgroeïende inundatie kanaal bij Fort Everdingen en in onbruik geraakte sluizen, schotbalkenloodsen en andere objecten.

8.4 *Eigendom*

De waterschappen hebben het sterke vermoeden dat veel van de NHW elementen bij het waterschap bekend is en in het eigen GIS systeem staat. Alleen AGV/Waternet heeft het GIS op dit moment dusdanig ingericht dat de NHW als aparte laag onderscheiden kan worden. Dat is bij de andere waterschappen (nog) niet mogelijk. De GIS bestanden van de waterschappen zijn niet gesynchroniseerd met de GIS bestanden van de provincie en de database van bunkerQ. Hier kunnen elementen inzitten die de waterschappen niet in beeld hebben. Naast een vergelijkend onderzoek tussen de bestanden is ook een veldverificatie gewenst. (Bijvoorbeeld de gegevens uit de atlas NHW geven objecten uit het Watermanagementsysteem aan die waarschijnlijk nooit bestaan hebben). De betrokken waterschappen hebben hetzelfde GIS systeem als de provincies (ARC GIS) en zijn bereid een up date en synchronisatie van gegevens te onderzoeken.

8.5 *Aanpak beheer*

Voor de NHW elementen is geen speciale aanpak. De aanpak van het beheer is gebaseerd op de waterhuishoudkundige taak. Het waterschap is beheerder, het onderhoud gaat via aannemers of eigenaren (bv boeren). Het beheer en onderhoud van primaire watergangen waarvoor het waterschap onderhoudsplichtig is gaat via beheerplannen gebaseerd op de waterhuishoudkundige taken. Beheerplannen zijn er voor het nat profiel, oevers en waterkeringen. Daarnaast is er een groot onderhoudsplan baggeren. De NHW elementen buiten het functioneel beheer zitten niet in beheer of

onderhoudsplannen. Waar het waterschap niet zelf onderhoudsplichtig is gaat het toezicht via de keur en de schouw gebaseerd de diverse leggers.

8.6 Huidige staat

Alle NHW onderdelen die beheerd worden in beheer en onderhoudsplannen binnen de waterhuishoudkundige taak van de waterschappen verkeren in goede staat. Bij die elementen is geen achterstallig onderhoud (meer). Bij elementen die niet binnen de kerntaak vallen is dat wel het geval. Er zijn geen richtlijnen voor specifiek beheer van NHW kenmerken van objecten. De waterschappen denken dat die ook niet in groot gevaar zijn. Een discussie hierover is wenselijk om dit punt scherper boven water te krijgen. Daarbij moet van tevoren bekend zijn welke *NHW kenmerken* van de objecten in het Watermanagementsysteem behouden zouden moeten worden.

8.7 Monitoring

Op de NHW elementen is geen speciale monitoring. Op de NHW elementen binnen het functioneel beheer zit monitoring via de beheer en onderhoudsplannen en de schouw en keur. Daarin zijn echter geen onderdelen of toetsingselementen opgenomen over de NHW kenmerken van de gemonitorde objecten.

8.8 Budgetten en financiering

Het beheerbudget is (nog net) toereikend voor de beheertaken vanuit de waterhuishoudkundige taken van de waterschappen. Daarnaast wordt uit de algemene middelen gedaan wat mogelijk is voor thema's als ecologie, recreatie en cultuurhistorie. Alleen AGV/Waternet heeft hier een klein apart budget voor. Bij grote projecten gaan de waterschappen als dit mogelijk en aan de orde is wel op zoek naar externe financiering.

8.9 Conclusies – knelpunten en kansen

Het beheer van het watermanagementsysteem van de NHW is voor het grootste deel in handen van slechts drie eigenaren/beheerders. Dat is een voordeel en een goede startsituatie voor stroomlijnen van eigendom, beheer, onderhoud, budgetteren en financieren en monitoren van deze OUV. Mogelijk zit 90% van de NHW objecten uit het Watermanagementsysteem bij de waterschappen in het functioneel beheer. Dit dient getoetst te worden. Dat is voor de consolidatie van deze OUV een groot voordeel. Een nadeel en mogelijk een risico voor deze OUV is dat de waterschappen beheren vanuit hun waterhuishoudkundige taak. De zorg voor cultuurhistorie is daaraan ondergeschikt. Vooralsnog zijn de waterschappen zelf van mening dat dit risico beperkt is. Nadere uitdieping is aan de orde. Een complicerende factor is dat de beschikbare gegevens bij de waterschappen – behalve AGV/Waternet nog geen label 'NHW' hebben en nog niet op GIS niveau gesynchroniseerd zijn zodat niet bekend is of de waterschappen wel alle objecten in beeld hebben *en* welke ze daarvan niet of nauwelijks beheren omdat dit niet tot de kerntaak van de organisatie behoort. De waterschappen nemen wel voor zover mogelijk cultuurhistorie mee in afwegingen bij ingrepen. AGV/Waternet heeft daarvoor de 'Watererfgoedlijst' en de nota 'Recreatief medegebruik, landschap en cultuurhistorie AGV'. Het kwaliteitsteam NHW is voor de waterschappen een nuttige onafhankelijke toetssteen bij grote ingrepen waarin NHW objecten een rol spelen.

8.10 Aanbevelingen

Bij het beheer van het Watermanagementsysteem van de NHW hebben de waterschappen dezelfde problematiek. Ervaringen en oplossingen zijn uitwisselbaar. De waterschappen staan daar open voor.

Het instellen van een samenwerkingsgroep van de waterschappen binnen de werkgroep Beheer van Unesco om een eenduidige benadering van deze OUV te realiseren ligt daarom voor de hand. Dit geldt zowel voor databeheer als wat wel en niet binnen de kerntaak beheerd wordt. Vervolgens kan besproken worden hoe om te gaan met het beheer van NHW objecten buiten de kerntaak, wie eigenaar moet zijn, wie moet beheren, wat de minimale kwaliteit moet zijn en wat voor budgettaire consequenties dit heeft. De samenwerkingsgroep zou aan het begin ondersteund moeten worden door (data) experts uit de NHW om het GIS van de waterschappen up-to-date te maken.

9 Militaire Werken

9.1 Algemeen

In de NHW bevinden zich 76 forten, 5 vestingen, 2 kastelen en 616 losliggende objecten. Een overzicht is te vinden in bijlagen VI a, b, c en d.

De Militaire Werken zijn binnen het Unesco nominatie dossier onderverdeeld in:

- 1) vestingen en kastelen,
- 2) forten en werken,
- 3) kazematten en groepsschuilplaatsen,
- 4) overige objecten.

De *eerste categorie* valt al lang onder Monumentenwet en is bekend en geliefd bij het grote publiek dat deze elementen echter niet direct associeert met de NHW. Deze categorie heeft al decennia lang veel beleidsmatige, financiële en beheer aandacht gekregen en verkeert in goed geconsolideerde staat. De informatie bij vestingen en kastelen is gebaseerd op een interview met Bas Kreuger, voormalig directeur Vestingmuseum Naarden. Meer gesprekken met direct betrokkenen zijn nodig om een beter beeld te krijgen van deze categorie.

Onder invloed van het Panorama Krayenhoff en de keuzes die van daaruit zijn gemaakt heeft de *tweede categorie* - de forten, als tot de verbeelding sprekende onderdelen van de NHW - veel aandacht gekregen. Het blijken complexe en dure objecten om te hergebruiken, renoveren, restaureren en beheren. De drie inventarisaties van de DLG besteden er verhoudingsgewijs veel aandacht aan. Informatie over de forten is verzameld in interviews met diverse eigenaren.

De aandacht voor de *derde categorie* van elementen - de kazematten en groepsschuilplaatsen – is van latere datum maar wel zeer goed onderzocht en beschikbaar in de databases.

De *vierde categorie* - overige objecten, zoals tankgrachten en versperringen ed - worden nog steeds wat stiefmoederlijk behandeld. Naast gedegen inventarisaties van professionals hebben ook liefhebbers een belangrijke rol gespeeld in het vergaren van de data van de laatste twee groepen van elementen. De database van bunkerQ bleek daarbij een handig hulpmiddel om deze informeel verkregen data in te voeren en zodoende voor het algemeen belang veilig te stellen. Over het algemeen is het beheer bij de OUV Militaire Werken redelijk tot goed georganiseerd. De voornaamste redenen zijn de aandacht die deze OUV gekregen heeft en het feit dat elementen uit deze OUV – zoals bijvoorbeeld groepsschuilplaatsen en kazematten - niet heel onderhoudsgevoelig zijn.

Dit hoofdstuk bespreekt per categorie: eigendom, databeheer, constructieve staat, aanpak beheer, financiering, monitoring en geeft conclusies, aanbevelingen en actiepunten.

9.2 Vestingen en kastelen

Eigendom

Deze groep van elementen omvat de vestingen Naarden, Muiden, Weesp, Gorinchem en Woudrichem, het vestingdorp Nieuwersluis en de kastelen Muider slot en Loevestein. De vesting Naarden heeft de meeste (militaire) gebouwen binnen de vesting. De overige vestingen bestaan vooral uit grachten en aardwerken. Het element 'schootsveld' rondom een vesting is geschaard onder Strategisch Landschap. De kastelen zijn geheel in eigendom van het Rijks Vastgoed Bedrijf. Bij de vesting Naarden zijn de kenmerkende onderdelen zoals grachten, wallen, grondgedekte gebouwen en kazernes voor het grootste deel in eigendom van het Rijks Vastgoed Bedrijf of de gemeente. Een deel van de militaire gebouwen is in particuliere handen. De aardwerken bij de overige vestingen zijn voor het grootste deel in handen bij de gemeenten. Alle vestingen en kastelen zijn geclassificeerde monumenten. De bescherming is via de Monumentwet en het Gemeentelijk Bestemmingsplan (goed) geregeld. Alle vestingen zijn beschermde stadsgezichten.

Op dit moment speelt bij de vesting Naarden de eigendomsoverdracht van het RVB naar de Nationale Monumenten Organisatie (NMO). Dit wordt door informanten als een stap naar achteren gezien vanwege het wegvallen van deskundigheid en het vaste jaarlijkse beheerbudget.

Bij deze categorie dient bedacht te worden wat tot de OUV moet behoren. De kastelen als geheel? Zijn het bij de vestingen alleen de grachten en wallen? Of behoren ook de grondgedekte gebouwen en kazernes er toe? Of het hele complex?

Databeheer

Het Rijks Vastgoed Bedrijf heeft al zijn eigendommen in de eigen database en in het Monumentenregister van de RCE zitten. Voor de gemeenten moet dit nog onderzocht worden. Het is onbekend of de elementen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie het label NHW hebben in de gegevens van het RVB of de RCE. De gegevens van het RVB zijn niet vergeleken of gesynchroniseerd met de databases in de NHW. Het Monumentenregister van de RCE is dat wel. Dit register is redelijk synchroon met de database van bunkerQ en hollandsewaterlinie.erfgoed suite.nl. Synchronisatie met het NHW GIS bestand heeft niet plaatsgevonden.

Constructieve staat

Door de langjarige monumentale status, investeringen en aandacht van het RVB en gemeenten is de constructieve staat over het algemeen goed. In Naarden moeten nog bomvrije gebouwen opgeknapt worden. Een deel daarvan gaat nu gebeuren via de verhuizing van het Nederlands vestingmuseum. De aarden werken zijn over het algemeen overal in goede staat. Een bijzonderheid in Naarden is dat de wallen ook de zeedijk vormen tegen het IJsselmeer. Deze wal moet vanuit die functie in zeer goede staat gehouden worden.

Aanpak beheer

Het beheer bij objecten in publiek eigendom is planmatig. Bij particulieren zal het naar verwachting meer ad hoc zijn. Het RVB en de gemeenten werken met beheerplannen voor gebouwen, de Meer Jaren Programma's Onderhoud (MJPO's). Voor groen zijn er groenbeheerplannen en maaibestekken voor de aarden werken. Het oeverbeheer van grachten gaat doorgaans mee in groenbeheerplannen. Baggeren van grachten is een kostbare beheermaatregel waar niet altijd budget beschikbaar voor is. Het onderhoud zelf wordt uitgevoerd door (groen)aannemers onder toezicht van het RVB of de gemeente.

Financiering en budgetten

Het RVB en de gemeenten hebben gedurende tientallen jaren veel geld geïnvesteerd in restauratie en onderhoud van de vestingen en kastelen. Vanuit de MJPO's en groenbeheerplannen zijn budgetten voor beheer vastgelegd. Uitgezocht moet worden hoe dit voor de grachten is geregeld. De kastelen krijgen binnenkort een eigen beheerbudget van het RVB. Een bedreiging voor het beheer van de vesting Naarden is de geplande overdracht van het RVB naar de NMO. De NMO krijgt geen beheerbudgetten mee overgedragen en moet zelf voor financiering gaan zorgen.

De aannahme is dat bij gemeenten de beheerbudgetten waarschijnlijk onder druk staan vanwege de algemene financiële krapte. De vooronderstelling hierbij is dat de vestingwerken waarschijnlijk door gemeentebesturen dermate belangrijk gevonden zullen worden voor de aantrekkingskracht van de gemeente voor toerisme, recreatie en de eigen identiteit dat beheerbudgetten voor een minimaal acceptabel niveau van onderhoud altijd beschikbaar zullen blijven.

Monitoring

Het RVB heeft inspecteurs in dienst die toezicht houden op de (bouwkundige) staat van onderhoud van zijn eigendommen. Daarbij is veel deskundigheid aanwezig op het gebied van gebouwen en veel minder op het gebied van groen en natuur. Op de kastelen en in Naarden zijn regelmatig inspecties. Niet onderzocht is hoe dit bij de gemeentelijke en particuliere eigendommen is geregeld.

Conclusies

Voor de categorie Vestingen en kastelen zijn voor dit onderzoek verhoudingsgewijs weinig informanten gesproken. De conclusies mogen daarom niet te stellig opgevat worden.

De vestingen en kastelen behoren al decennia lang tot ons Nationaal Erfgoed en collectieve geheugen. Bij deze categorie was en is bescherming, restauratie, beheer, onderhoud en toezicht daardoor over het algemeen goed geregeld. Bij de overige categorieën in het Militaire Landschap moest op al deze gebieden een inhaalslag gemaakt worden. Het opstellen van het nominatiedossier biedt een kans om een en ander bij elkaar te brengen en te stroomlijnen. Informanten geven als bedreiging bij deze categorie aan de overdracht van elementen van de RVB naar het NMO. De vrees is dat door het ontbreken van deskundigheid en beheerbudget het onderhoud achteruit gaat.

Aanbevelingen

Om conclusies en aanbevelingen te toetsen en harder te maken zijn gesprekken met meer informanten in deze categorie noodzakelijk. Binnen de UNESCO werkgroep moeten uitspraken gedaan worden welke onderdelen van deze categorie tot de OUV behoren. Dit heeft gevolgen voor wat gemonitord moet gaan worden in het kader van de werelderfgoed status. Daarbij is het nuttig om te onderzoeken of datasynchronisatie tussen RVB, RCE en GIS een meerwaarde oplevert voor de aanpak van en monitoring van het beheer. Het is daarnaast zeer gewenst te onderzoeken of het voor de gewenste Werelderfgoed status van objecten uit deze categorie beter is om eigendom van het Rijks Vastgoed bedrijf te blijven. Wel kan in meer detail bekeken worden welke elementen exploitabel zijn en huur op kunnen brengen waarmee het onderhoud gedekt kan worden.

9.3 Forten en werken

Algemeen

In de NHW bevinden zich 76 forten. Van de forten zijn 62 in (semi) publieke handen. Zeven forten zijn privaat bezit. Drie forten vallen onder overige eigenaren.

Bij de forten in (semi)publiek eigendom is voor beheer en onderhoud – aanpak, financiering en monitoring - de essentie hoe het drieluik eigenaar-beheerder-gebruiker/exploitant zich tot elkaar verhoudt en hoe de eigenaar dit heeft vormgegeven. Dat heeft sterk te maken met de functie die een fort gekregen heeft of gaat krijgen. Uit de interviews blijkt dat dit maatwerk is. Bij 'natuurforten en recreatieforten' bijvoorbeeld blijven eigendom, beheer en gebruik vaak in één hand. Een vraag hierbij is of de natuurdoelstelling in conflict komt met de consolidatie doelstelling vanuit de Unesco nominatie. Deze forten zijn niet per definitie altijd publiek toegankelijk. Bij de overige forten is er 'gemengd gebruik' en is maatwerk de oplossing voor het borgen van de consolidatie via minimaal noodzakelijk beheer en onderhoud. Natuurmonumenten is vanwege de korte doorlooptijd en een personeelsswisseling niet geïnterviewd over de forten bij NM in eigendom.

Het verdient aanbeveling dit interview alsnog uit te voeren om de QuickScan completer te maken.

Eigendom

Van de 76 forten zijn er 62 in eigendom bij 17 (semi) publieke en 7 private eigenaren. De overige forten en de losliggende objecten tussen de forten zijn in bezit bij diverse eigenaren en vooralsnog niet in de overzichten opgenomen. Zie voor een overzicht de bijlagen:

De grootste eigenaren zijn Staatsbosbeheer (22 forten) en de gemeente Utrecht (9 forten). Beide organisaties hanteren een andere filosofie wat betreft de organisatie van het eigenaarschap.

De benadering van de gemeente Utrecht is vergelijkbaar met die van de gemeente Culemborg en het Brabants Landschap, de benadering van Staatsbosbeheer is (waarschijnlijk – nog toetsen!) ook van toepassing op die van Natuurmonumenten. Deze verschillende benadering lijkt ingegeven te zijn vanuit de kennis en ervaring die de desbetreffende organisatie met gebouwen en/of terreinbeheer heeft.

Organisaties die meer ervaring met vastgoedbeheer hebben (gemeenten, Brabants Landschap) kiezen ervoor om het fort in zijn geheel in eigendom te houden. Daarbij investeren zij zelf – in overleg met de gekozen exploitanten en al dan niet met extern verworven subsidies en andere financiering – in het 'ondernemersrijp' maken van het fort. Vervolgens kan – na een ingroeiperiode - voor de gebouwen een huurprijs gevraagd worden die het onderhoud van de gebouwen kan dekken. Bij de gemeente Utrecht is de opbrengst zelfs hoger. Organisaties zoals Staatsbosbeheer die hun wortels in terreinbeheer hebben kiezen vaker voor een pachtovereenkomst waarin soms het eigendom van de gebouwen op het fortterrein worden overgedragen aan een gebruiker of exploitant. In deze benadering investeert de eigenaar niet in de gebouwen en maakt dat de verantwoordelijkheid van de exploitant. De pachtprijs is verhoudingsgewijs laag omdat de exploitant het fort niet ondernemingsrijp aantreft en zelf de randvoorwaarden moet verbeteren waaronder ondernomen moet worden. Door gebrek aan tijd, deskundigheid en slagkracht bij de exploitant gaat ondernemingsrijp maken en renoveren en restaureren vaak langzamer en minder grondig dan wanneer de eigenaar dit doet. Wanneer het de exploitant wel lukt om veel fondsen bij elkaar te krijgen voor renovatie en restauratie van gebouwen – zoals bijvoorbeeld Geofort op het werk aan de Nieuwe Steeg – profiteert de (voormalige) eigenaar niet mee door een hogere pachtprijs. De exploitant moet de gebouwen daarna overigens wel zelf weer

onderhouden. Het is in het kader van het beheer interessant te onderzoeken wat de (financiële) voor en nadelen van beide benaderingswijzen zijn.

Een duidelijk trend is dat het private eigendom in de NHW de komende jaren zal toenemen. Dit omdat er geen publieke middelen meer beschikbaar zijn om grote investeringen in de forten te doen. In 2015 is het Fort Everdingen overgedragen en de Batterij aan de Overeindseweg zal spoedig volgen. Deze nieuwe eigenaren krijgen een consolidatie verplichting. Een aantal van de forten die nu in particuliere handen zijn – Fort Voordorp, Fort Steurgat - zijn gerestaureerd en aangepast voor een nieuwe functie. Deze forten zijn niet zonder meer publiek toegankelijk.

Databeheer

Alle geïnterviewde (semi) publieke eigenaren hebben de gegevens over forten in digitale systemen: hetzij databases, hetzij GIS systemen. Deze databases en GIS systemen zijn niet gesynchroniseerd met de drie belangrijkste digitale gegevensbronnen in de NHW: hollandsewaterlinie.erfgoed suite.nl, het NHW GIS en de database van bunkerQ. De eigenaren hanteren ook (nog) niet de unieke objectcode zoals gehanteerd in de erfgoed suite. Bij de meeste eigenaren zijn de NHW elementen niet apart op te vragen maar onderdeel van de laag cultuurhistorische elementen in GIS en/of database. De indeling vanuit Unesco in OUV's was niet bekend en daarom nergens als categorie op te vragen. Alle eigenaren geven aan dat het up-to-date maken van gegevens zinvol is om beter grip te krijgen op beheer en onderhoud en de monitoring ervan. Eigenaren als de gemeenten Utrecht en Culemborg en Brabants Landschap denken redelijk compleet te zijn. Staatsbosbeheer wil graag (nog) completer worden om de discussie over kosten en financiering goed onderbouwd te kunnen voeren.

Automatisering

Alle geïnterviewde eigenaren maken gebruik van geautomatiseerde systemen voor beheer. Grote organisaties zoals de Gemeente Utrecht hebben eigen systemen waarin alles belegd is. Voor het beheer van gebouwen is een zeer veel gebruikt systeem het programma O-Prognose. Het gebruik daarvan staat bij sommige eigenaren echter nog in de kinderschoenen. Het merendeel van de eigenaren in de NHW gebruikt dit programma. In een pilot bij Geofort is ook een uitwerking gemaakt via de methode bunkerQ. De methode heeft een grotere gelaagdheid en is daardoor gedetailleerder. Dit programma bezit echter nog geen webbased interface en goede grafische vormgeving. Voor groen is in de beheerpilots voor de forten en kleinere militaire werken een pilot uitgevoerd met het groenbeheerprogramma BOOM. Staatsbosbeheer wil deze pilot graag nader uitwerken. Wat betreft natuurwaarden en –beheer werken Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de Landschappen met hetzelfde beheersysteem (CMSi). Door de diverse zelfde standaarden kunnen de eigenaren veel van elkaars ervaringen leren.

Constructieve staat

Forten en werken – en groepsschuilplaatsen en kazematten - zijn robuuste objecten die gebouwd zijn om beschietingen te doorstaan. Vanwege die achtergrond zijn ze over het algemeen bouwkundig in goede staat. Alleen waar funderingen niet goed zijn en verzakkingen optreden zijn grotere bouwkundige problemen. Daarnaast is lekkage een veelvuldig voorkomend probleem. Deuren, luiken en ramen zijn het meest onderhoudsgevoelig. Wanneer daar geen onderhoud op gepleegd is verkeren deze in slechte staat. De database van bunkerQ is opgezet om de kosten van renovatie en restauratie te kunnen berekenen en kan over dit onderwerp veel informatie geven.

De afgelopen jaren zijn veel forten opgeknapt. Bij deze forten is de constructieve staat goed. Naar verhouding is bij die renovaties weinig diepgaand gekeken, gerekend en geïnvesteerd om het beheer te optimaliseren en na de opknopbeurt het fort zo goedkoop mogelijk te kunnen beheren. In sommige gevallen – bijvoorbeeld het Waterliniemuseum Fort Vechten – zijn de beheerkosten van terrein en gebouwen door de ingrepen exponentieel hoger dan voor de renovatie, restauratie en herbestemming. De drie particuliere forten zijn gerenoveerd en gerestaureerd en aangepast voor de huidige functie. Zij verkeren thans in goede staat.

Aanpak beheer

Alle eigenaren pakken het beheer over het algemeen planmatig aan. Voor het terreinbeheer (groen) hebben alle eigenaren groenbeheerplannen. Voor de gebouwen (rood) zijn de eigenaren bezig met MJPO's. Eigenaren met meer ervaring in vastgoedbeheer hebben deze grotendeels af. De terrein beherende organisaties zijn dit aan het opzetten. De fortgrachten (blauw) vormen een aparte categorie. Het beheer van de oevers is in een aantal gevallen onderdeel van het groenbeheerplan. Het eens in de 20 of 30 jaar baggeren van de fortgracht is alleen bij uitzondering in een beheerplan geregeld. Alleen in de gemeente Utrecht is dit belegd in het Waterbeheerplan van de gemeente.

De uitvoering van het onderhoud vindt het meeste plaats door (groen)aannemers en de gebruikers of exploitanten. Vrijwilligers spelen ook een rol. Onderhoud vindt nog maar sporadisch plaats door eigen mensen (Brabants Landschap). De verplichtingen van de gebruikers en exploitanten ten aanzien van beheer en onderhoud worden door de eigenaren vastgelegd in de huur of pachtovereenkomst.

De eigenaren hebben nog geen uitgebreide intervisie gedaan en wat van elkaar overgenomen zou kunnen worden over en uit groenbeheerplannen, MJPO's, huurovereenkomsten en pachtcontracten. Hier ligt een kans voor de eigenaren om niet zelf het wiel te hoeven uitvinden.

De eigenaren vragen wat het minimale beheer en/of de streefbeelden zijn die horen bij de Unesco nominatie. Welke beelden horen bij het begrip 'consolidatie.' De eigenaren hebben zelf het gevoel dat dit min of meer al bereikt is maar zien dat graag bevestigd via een algemene, gezamenlijk gedeelde maatstaf.

Financiering

De benodigde budgetten voor het beheer komen uit diverse bronnen: de eigen begroting, de BRIM, de SNL en de huur of pacht. Alleen voor investeringen doet men een beroep op extra (externe) fondsen zoals bijvoorbeeld provinciale, nationale of Europese subsidies.

De eigen begroting is doorgaans onvoldoende om beheer en onderhoud te dekken. Alle eigenaren proberen daarom de andere drie genoemde financieringsbronnen te optimaliseren.

De BRIM (Bijdrage Regeling Instandhouding Monumenten) wordt vaak genoemd maar alleen gebruikt als de opbrengsten ruimschoots opwegen tegen de tijd die gemoeid is voor de aanvraag.

Sommige organisaties – bijvoorbeeld Staatsbosbeheer en Brabants Landschap zijn voor een zeer belangrijk deel van de financiering afhankelijk van de SNL (Subsidieregeling Natuur en Landschap). Hier treedt hetzelfde knelpunt als eerder genoemd bij het Strategisch Landschap. De SNL is niet toegesneden op onderhoud van cultuurhistorische (landschaps)elementen. Sinds de constatering van dit knelpunt in de inventarisatierapporten van de DLG is er inmiddels wel de categorie 'forteiland' bijgekomen maar die is niet in alle provincies opengesteld. Het Brabants Landschap kan daardoor geen beroep op deze categorie. (Het lijkt te ontbreken aan een (financierings)regeling die recht doet aan het in stand houden van cultuurhistorische objecten – niet alleen die uit de NHW – en die 'het gat' tussen BRIM (gebouwen) en SNL (landschapselementen) opvult).

De gemeente Utrecht betaalt het onderhoud van haar forten inmiddels uit de huuropbrengsten. Daarvoor is wel 15 jaar projectmatig en gericht met een eigen projectbureau gewerkt aan en (veel) geïnvesteerd in de forten. Dat betaald zich nu terug in huurprijzen die het onderhoud kunnen financieren. Het Brabants Landschap hanteert als uitgangspunten dat het terrein onderhouden moet worden uit de eigen middelen en financieringsbronnen. Bij de gebouwen is de doelstelling dat dit uit de huuropbrengsten komt. Voor de fortgrachten wordt per fort éénmalig een budget gezocht om deze te kunnen baggeren.

Bij sommige eigenaren (Staatsbosbeheer, de waterschappen) leeft de vraag in hoeverre beheerkosten voor 'zichtbaar en beleefbaar houden van de NHW' - de recreatieve voorzieningen op naast en tussen onderdelen van de waterlinie - tot het beheer van de NHW moet worden gerekend.

Monitoring

Het toezicht op beheer en onderhoud op de forten voltrekt zich langs twee lijnen: formeel en informeel. De formele lijn is die van huur- of pachtovereenkomst met de gebruiker/exploitant waaraan soms beheer-, werk- en jaarplannen voor terrein en gebouwen gekoppeld zijn. Dat is een goed vertrekpunt maar de uitvoering ervan moet ook geborgd zijn. Dat gebeurt via de informele lijn: de locatiebezoeken van de toezichthouder van de desbetreffende eigenaar. Zowel Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, de Landschappen en de gemeenten hebben daar eigen functionarissen voor. Het opereren van deze functionarissen is cruciaal voor een goede monitoring of beheer en onderhoud op een adequate manier door gebruikers, exploitanten en vrijwilligers wordt uitgevoerd. Of in de woorden van Sander Booms van de gemeente Culemborg: *'Welke vorm van terreinbeheer je ook doet, je hebt altijd een gedreven toezichthouder nodig.'* Dit wordt beaamd door de andere eigenaren. Daarbij is een goede relatie tussen toezichthouder en huurder of pachter onontbeerlijk. Het is de ervaring van deze toezichthouders dat met overleg, begrip voor elkaars doelstellingen en wensen en wederzijds respect het dagelijks beheer doorgaans goed gemanaged kan worden. Deze houding werkt beter dan wanneer de toezichthouder optreedt als 'politieagent' die de regels streng naleeft.

Bij de private eigenaren is en wordt de vraag hoe hierbij de kwaliteit van het werk geborgd wordt. Dit is specifieke groep en een aparte discussie binnen de monitoring van het beheer.

Conclusies

Voor de forten lijkt beheer en onderhoud op de goede weg. Eigenaren moeten nog stappen zetten maar zijn daar vanuit hun eigen gevoel van beheerverantwoordelijkheid volop mee bezig. Het scherper in beeld brengen van eigendommen en synchroniseren van gegevens is bij sommige eigenaren aan de orde. Voor de forten is bij de (semi)publieke eigenaren het planmatig beheer goed op de rit met groenbeheerplannen en MJPO's. Het beheer van de fortgracht – baggeren – is bij alle eigenaren een (financieel) probleem. Tussen eigenaren vindt weinig uitwisseling plaats over (opzet en inhoud van) beheerplannen voor terrein en gebouwen, automatisering, financiering, huur- en pachtovereenkomsten en monitoring en toezicht. De eigenaren vragen om maatstaf voor beheerdoelstellingen vanuit Unesco.

Aanbevelingen

Het gestructureerd uitwisselen van ervaringen tussen de eigenaren zou een methode kunnen zijn om de aanpak van beheer en onderhoud te stroomlijnen. Dat is niet alleen gunstig voor het eenvoudig monitoren van de voortgang vanuit de doelstellingen van Unesco maar ook vanuit het beheer van de NHW in ruimere zin en voor de natuuraspecten en -doelstellingen binnen de NHW objecten.

Die uitwisseling zou georganiseerd kunnen worden aan de hand van themabijeenkomsten of subgroepen over: databeheer, gebruik van automatisering, financiering van beheer en onderhoud, huur en pachtovereenkomsten, groenbeheerplannen en MJPO's en de inzet van vrijwilligers. Deze themabijeenkomsten en/of subgroepen kunnen samengenomen worden met de conclusies uit de beheerpilots waarna een samenhangend nieuw programma ontwikkeld kan worden. Raadzaam is om de eigenaren zelf de trekker te laten zijn van deze themabijeenkomsten en/of subgroepen. Dit leidt doorgaans tot een grotere betrokkenheid.

9.4 Kazematten en groepsschuilplaatsen

Algemeen

De betonnen groepsschuilplaatsen en kazematten vormen een zeer grote categorie. Van de ongeveer 2500 nu bekende waterlinie objecten vallen er 1087(!) in deze categorie. De groepsschuilplaatsen en kazematten staan verspreid door de hele NHW: alleen, in lijn of groepsgewijs vrij in het veld of rond en op forten. Het overgrote deel van deze categorie is niet in gebruik. In een aantal gevallen zijn ze verblijfplaatsen voor vleermuizen of worden daarvoor geschikt gemaakt. Deze groepsschuilplaatsen worden dan ontoegankelijk gemaakt voor publiek. Een zeer klein aantal heeft een recreatieve functie als uitkijk- of observatiepunt. Een groepsschuilplaats in het Molenkadegebied is doorgezaagd om de entree tot het gebied te verbijzonderen.

Eigendom

Deze categorie kent naast publiek veel privaateigendom. De publieke eigenaren zijn bekend met de waarde van deze categorie voor de NHW. De private eigenaren zijn dat minder. Over het algemeen kunnen de private eigenaren weinig enthousiasme opbrengen voor deze betonnen objecten. In de ogen van de private eigenaren zijn het lelijke, sta-in-de-wegs die het uitzicht verpesten. Zij zien ze het liefst afgebroken worden. Wordt echter kennis ontwikkeld en eigenaren uitgenodigd te participeren, dan blijkt een groot deel enthousiast en bereidwillig. Zo zijn 22 groepsschuilplaatsen in privaat bezit geconsolideerd en herbestemd tot vleermuizenverblijf. De eigenaren participeren in de Liniewacht. Dit project vroeg veel communicatieve inzet van het publieke domein, in dit geval de provincie Gelderland.

Databeheer

Deze categorie is nagenoeg volledig in het veld geïnventariseerd en ingevoerd de databases en het GIS. Bij de publieke eigenaren is dit verschillend. De waterschappen en terrein beherende organisaties is dit voor een groot deel wel het geval. Bij het Recreatieschap Midden Nederland bijvoorbeeld nog niet.

Constructieve staat

De groepsschuilplaatsen en kazematten zijn net als de vestingen en forten gebouwd om beschietingen te doorstaan. Het overgrote merendeel is in een redelijke tot goede constructieve staat. Verzakking is een potentieel gevaar voor de constructie. Dit is op een beperkt aantal plekken het geval. De betonnen constructie is verder weinig onderhoudsgevoelig. Draaiende delen als deuren en luiken zijn dat meer. Daar is veel achterstallig onderhoud. Nu veel groepsschuilplaatsen een natuurfunctie hebben of krijgen is er meer aandacht voor deze objecten.

Aanpak beheer

Bij de publieke eigenaren wordt het beheer ad hoc gevoerd. Als er beschadigingen zijn worden die gerepareerd. Het onderhoud gaat in het gebied Diefdijk Loevestein nu wat planmatiger door het verschijnen van de vrijwilligers van de Liniewacht. De Liniewacht is een resultaat van de beheerpilots en opgericht door het Gelders Landschap. De Liniewacht neemt ook groepsschuilplaatsen en kazematten in beheer. Voor het vleermuisbeheer wordt de wacht begeleid door de Zoogdiervereniging. De particuliere eigenaren doen weinig aan beheer. Een vereniging van eigenaren zou een middel kunnen zijn om beheer collectief te laten verzorgen door bijvoorbeeld de Liniewacht. Eigenaren proberen deze objecten onder te brengen in beheersystemen. Staatsbosbeheer doet dat in het programma Boom. Door dit te doen ontstaat meer inzicht in maatregelen en kosten en kan het beheer en onderhoud planmatiger aangepakt worden. Over het beheer van deze objecten zou zich een aparte werkgroep van eigenaren kunnen buigen die het noodzakelijke beheer uitwerkt.

Financiering

Voor deze categorie zijn geen financieringsbronnen beschikbaar. In de SNL is er geen code voor. Het beheer bij de publieke eigenaren wordt bekostigd uit de algemene middelen. Ontwikkelingen als de Liniewacht worden door alle eigenaren als kans gezien om het beheer van deze objecten met enige regelmaat te doen.

Monitoring

Deze categorie kent geen (intensieve) monitoring op het beheer. De Zoogdiervereniging monitort de natuurwaarden van deze objecten door vleermuistellingen te doen.

Conclusies

De groepsschuilplaatsen en kazematten zijn weinig onderhoudsgevoelig. Ondanks het ontbreken van onderhoud verkeren ze daarom in redelijke tot goede staat. De natuurwaarde (vleermuizen) van deze categorie kan een rol spelen voor de consolidatie van deze objecten. Voor het beheer zijn geen specifieke budgetten beschikbaar. De categorie is niet aanwezig binnen de SNL. Onderhoud met vrijwilligers – de Liniewacht - vindt plaats en lijkt kansrijk.

Aanbevelingen

De categorie verdient meer aandacht om deze voor de toekomst duurzaam veilig te stellen. Een aparte werkgroep van eigenaren kan beheerbeleid ontwikkelen voor het Managementplan. Eigenaren zouden de mogelijkheid moeten krijgen gegevens te synchroniseren met de centrale gegevensbronnen. De aanpassing van het SNL met een nieuwe categorie 'groepsschuilplaats met natuurfunctie' is het waard om te onderzoeken. Het concept van de Liniewacht zou elders in de NHW ook ontwikkeld kunnen worden.

9.5 Overige militaire objecten

Algemeen

Deze categorie is binnen de QuickScan niet diepgaand onderzocht anders dan via de informatie in de inventarisaties van de drie deelgebieden. Daarin kwamen deze categorie (zeer) summier aan de orde. De categorie overige militaire objecten bestaat uit bijvoorbeeld: tankgrachten en -versperringen, loopgraven, betonnen zoutkisten, limietpalen etc. In de database van bunkerQ staan 48 objecten opgenomen die onder deze categorie zouden kunnen vallen.

De objecten drukken geen opvallend stempel op de NHW en zijn minder zichtbaar dan de voorgaande categorieën vestingen en kastelen, forten en werken en groepsschuilplaatsen en kazematten. Vanwege die verminderde zichtbaarheid heeft de categorie tot nu toe weinig aandacht gehad.

Eigendom

Het eigendom is versnipperd.

Databeheer

In de database van bunkerQ lijkt deze categorie het best in beeld.

Constructieve staat

De constructieve staat lijkt over het algemeen redelijk te zijn omdat merendeel van de objecten niet onderhoudsgevoelig is.

Aanpak beheer

De aanname is dat het merendeel van deze categorie niet of marginaal onderhouden wordt. Voor sommige beheerders zal het onbekend zijn dat het een NHW object betreft. Beheer en onderhoudsplannen zullen niet aanwezig zijn. De categorie komt in aanmerking om te onderzoeken of onderdelen bij vrijwilligers in beheer kunnen zoals bijvoorbeeld de Liniewacht.

Financiering

De vooronderstelling is dat beheerbudget vanuit NHW doelstellingen niet aanwezig zal zijn. Als onderhoud gepleegd wordt gaat dit uit de algemene middelen.

Monitoring

Op het beheer en onderhoud zal niet of nauwelijks monitoring zijn.

Conclusies

De categorie overige militaire objecten heeft tot op heden weinig beleidsmatige aandacht gekregen. Deze objecten zijn binnen de OUV Militair Landschap het minst in beeld. (Vraag Gerco? Hoe zitten ze in de database van bunkerQ, de erfgoed suite en het GIS).

Aanbevelingen

Een eerste stap zou kunnen zijn om preciezer uit te zoeken uit welke en hoeveel objecten deze categorie bestaat. Een vervolgstap is om te bepalen of en welke objecten uit deze categorie binnen de reikwijdte van UNESCO zouden moeten vallen. Daarna kan gekeken worden hoe het beheer binnen en buiten de UNESCO nominatie geregeld kan worden. De inzet van vrijwilligers voor het beheer van deze categorie is een mogelijkheid die onderzocht dient te worden.

10 Bouwstenen voor het managementplan

10.1 Inleiding

De bouwstenen voor het Managementplan voor de Unesco nominatie staan per saldo verspreid over dit rapport. Die bouwstenen zijn: de samenvatting, de aanbevelingen, de actiepunten en dit hoofdstuk.

In navolgend hoofdstuk komen nog in kort samenvattend bestek aan de orde: synchroniseren van data; definities, ambities en streefbeelden; afstemmen van beleid; huidige staat; aanpak van beheer; financiering; monitoring; werken in (sub)groepen en kansen voor zelfbeheer.

10.2 Synchroniseren data

Uit de gesprekken met zowel de betrokkenen bij de centrale gegevensbronnen – NHW GIS bij de provincie Utrecht, hollandsewaterlinie.erfgoed suite.nl en de database van bunkerQ - als de gegevensbronnen bij de grote eigenaren – bijvoorbeeld de waterschappen en Staatsbosbeheer - blijkt een behoefte aan afstemming, uitwisseling en synchronisatie van gegevens. De afgelopen jaren is veel onderzocht en ingebracht door de publieke actoren en hebben ook vele vrijwilligers hun gegevens van jarenlang veldonderzoek ter beschikking gesteld. Betrokken deskundigen denken dat 95% of meer van de elementen of objecten bekend is. Het gaat om de laatste loodjes en om overal de puntjes op de i te zetten. De gesynchroniseerde gegevens zijn een belangrijke basis om afspraken te maken over het beheer van de NHW binnen het kader van de Unesco nominatie en voor de NHW in het algemeen.

Een belangrijke stap is geweest dat een unieke code is vastgesteld voor de elementen uit de NHW. Deze code is gemaakt in overleg met de RCE, Menno van Coehoorn en het voormalige projectbureau. Deze code lijkt het beste vertrekpunt voor de administratieve vastlegging van de gegevens in de NHW. De erfgoed suite en de database van bunkerQ zijn redelijk synchroon en gebruiken beide de unieke code. Het NHW GIS gebruikt deze niet. Daarnaast onderscheidt het NHW GIS 2200 objecten en de database 2500. Synchronisatie van GIS en database lijkt daarom op zijn plaats. Het GIS kan daarna gekoppeld worden aan het Kadaster voor het ophalen van eigendomsgegevens. Wanneer de centrale gegevens zoveel mogelijk gelijkgeschakeld zijn kunnen deze aangeboden worden aan de andere eigenaren.

10.3 Definities, ambities en streefbeelden

De eigenaren vragen zich allemaal af welk beheerniveau nagestreefd wordt voor Unesco: "Wat is de beheerambitie?". De insteek van Unesco is consolidatie. In sommige gevallen zal dat een lager kwaliteitsniveau zijn dan nu gehaald wordt. Het verdient daarom aanbeveling om voor het beheer in de NHW een eenduidig referentiekader te hebben waar alle eigenaren zich aan kunnen spiegelen. Aan het eind van dit traject kan waarschijnlijk een algemeen gedragen definitie van duurzaam beheer voor de NHW geformuleerd worden.

Het waterschap AGV/Waternet stelde voor om een kwaliteitsgids te maken zoals het Kennisplatform CROW die maakte voor de openbare ruimte. Die gids gaat uit van vier conditieklassen: A, B, C en D. Die conditie klassen zijn verbeeld met foto's en kort omschreven. Een dergelijke kwaliteitsgids is voor de NHW ook goed voorstelbaar. Wanneer de categorie 'groepsschuilplaatsen' gevisualiseerd wordt zal A de geheel gerestaureerde schuilplaats betreffen, B zonder restauratie maar in goede constructieve staat, C een schuilplaats met bijvoorbeeld slecht onderhouden of ontbrekende draaiende delen en/of en/of graffiti erop en D een verzakte of schuilplaats met grove beschadigingen aan het beton. Hierover kan

met de eigenaren gediscussieerd worden en vastgesteld welke conditieklasse voor Unesco van toepassing is en of die samenvalt met de eigen beheerambitie van de eigenaar. Een schuilplaats met graffiti erop bijvoorbeeld is niet in gevaar en voor Unesco acceptabel maar misschien niet voor de eigenaar.

Voor de eigenaren is het belangrijk helderheid te krijgen over hoe de NHW elementen en objecten verdeeld zijn over het Strategisch Landschap, het Watermanagementsysteem en de Militaire Werken. De volgende stap is dan aan te geven welke van die elementen en objecten binnen de Unesco aanvraag geplaatst worden. Zodoende krijgen de eigenaren inzicht in welke NHW elementen en objecten binnen de monitoring voor de Unesco status vallen en welke niet. Zodoende kan gericht gewerkt worden aan verbetering waar dat nodig is. Uiteraard gaat het er om dat alles in en van de NHW adequaat beheerd wordt. Dat is een discussie die tegelijkertijd gevoerd kan worden. Beter en meer beheren dan Unesco eist zorgt voor een positief gevoel bij de aanvraag en zorgt ervoor dat de nominatie dichterbij komt.

10.4 Afstemmen beleid

De NHW wordt geborgd maar ook bedreigd door beleid vanuit andere sectoren en facetten. Overleg en nadere afstemming kan veel betekenen voor bescherming en beheer van de NHW.

Interessant voor alle OUV's is de uitwerking van de bescherming van de NHW die de provincie Gelderland heeft gedaan binnen de bestuurlijke samenwerking die is voortgekomen uit het 'Pact van Loevestein'. In samenwerking tussen provincie, gemeenten en waterschap zijn de volgende planologisch juridische hulpmiddelen opgesteld:

- Handboek kernkwaliteiten NHW ten zuiden van de Lek (planologische verankering).
  - Parapluplan Bestemmingsplannen NHW erfgoed Waterliniegemeenten ten zuiden van de Lek.
- Een evaluatie van de resultaten is op zijn plaats en geeft handvatten voor een betere planologische bescherming van de hele NHW.

Voor het *Strategisch Landschap* is relevant hoe binnen de Natura 2000 plannen de openheid van de inundatiekommen geborgd is. Vanuit ecologisch oogpunt zijn doorgaande opgaande beplantings-elementen voor veel organismen gunstig. De openheid doen ze echter te niet. Nader onderzocht dient te worden of en hoe de NHW verwerkt is in de Natura 2000 gebieden.

Voor het *Watermanagementsysteem* is interessant de watererfgoedlijst zoals AGV/Waternet die heeft opgesteld. Een dergelijke lijst geeft handen en voeten aan de discussie wat buiten de directe beheerverantwoordelijkheid van een waterschap valt. Op basis van deze lijst kan besproken worden hoe dit watererfgoed dan wel beheerd gaat worden en voor de toekomst veiliggesteld.

Voor de *Militaire Werken* is van belang dat de Rijksoverheid vanuit bezuinigingsoverwegingen besloten heeft een groot aantal Rijksmonumenten over te dragen van het Rijks Vastgoed Bedrijf naar de Nationale Monumenten Organisatie. Binnen de NHW geldt dat bijvoorbeeld voor de Vesting Naarden. Het gevaar zit hierin dat beheerbudgetten niet mee zijn overgedragen. Het beheer van het Rijksmonument dient in de toekomst gefinancierd te worden met verhuur en andere verdienmogelijkheden van het Rijksmonument. Overzocht kan worden of dit op langere termijn schadelijk kan zijn voor het monument en daarmee de Werelderfgoed status.

10.5 *Huidige staat*

De constructieve staat van een groot aantal elementen en objecten in de NHW is redelijk tot goed. Dat heeft er mee te maken dat in het Strategisch Landschap een categorie als bijvoorbeeld houten huizen in particulier eigendom is en door de bewoners goed onderhouden wordt .

In het Watermanagementsysteem is het grootste deel in functioneel beheer bij de waterschappen. Het overgrote deel van de Militaire Werken moest tegen beschietingen bestand zijn en is daarom uiterst robuust gebouwd en wat constructie betreft weinig onderhoudsgevoelig.

In mindere staat zijn de objecten die tot nu niet aangepakt zijn: de Forten Ruigenhoek, Rijnauwen, Honswijk, Everdingen, Werk aan de Waalse Wetering en de Spoordijk en de Batterij onder Brakel en aan de Overeindse weg. Dit zijn nog tientallen gebouwde objecten. Van de betonnen werken tussen de forten hebben de meeste in de afgelopen periode geen consolidatie gekend. Dat wil niet direct zeggen dat zij slechte staat zijn. De staat is onbekend. Deze laatste groep betreft al snel zo'n 600 objecten. Een derde groep zijn waterstaatkundige werken buiten het beheer van de waterschappen. Dit is een onbekende hoeveelheid objecten maar de staat van deze werken, voor zover bekend, is slecht tot zeer slecht.

De database van bunkerQ is destijds opgezet om een goed beeld van te krijgen van wat nodig was aan investeringen in de NHW voor consolidatie en restauratie. Daarin was de constructieve staat op het moment van inventariseren – een soort nulmeting - een belangrijk basisgegeven. Deze database kan het best bevroegd worden wanneer er vragen zijn over die constructieve staat en waar de grote knelpunten zitten en prioriteiten moeten worden gesteld. Met dien verstande dat de database voor wat betreft de huidige kwaliteit een momentopname is. Herwaardering is gewenst.

10.6 *Aanpak beheer*

Voor een heel groot deel van de elementen en objecten in de NHW is het beheer redelijk tot goed te noemen. Een relatief klein deel is niet in beheer omdat het object geen functie (meer) heeft of dat de eigenaar geen beheerverantwoordelijkheid voelt.

Op een groot deel van het beheer is relatief weinig invloed mogelijk. Dat gaat met name om de elementen en objecten in particuliere handen. Dat zijn bijvoorbeeld weilanden van boeren in de inundatiekommen, de houten huizen, loodsen en schuren, forten en de groepsschuilplaatsen en kazematten. Bescherming via op maat gesneden planologisch juridisch maatregelen is een middel. Voor de weilanden in de inundatiekommen kan overleg met de LTO een middel tot beïnvloeding van het beheer zijn. Het aantal forten in particuliere handen is beperkt dus daar kan direct overleg met de eigenaren of in een werkgroep het beheer beïnvloeden. Voor de houten huizen en de groepsschuilplaatsen is het onderzoeken waard of een Vereniging van Eigenaren van de desbetreffende categorie een middel is om met een grote groep eigenaren in gesprek te komen over beheer en onderhoud. Het Kennis centrum NHW zou hier een rol in kunnen spelen.

De grote eigenaren proberen het beheer van de elementen en objecten waar zij verantwoordelijk voor zijn zoveel mogelijk via diverse beheer en onderhoudsplannen vast te leggen.

De waterschappen gebruiken daarbij diverse beheerinstrumenten. In géén van die instrumenten zijn de specifieke kenmerken van de NHW benoemd en veiliggesteld via beheermaatregelen. De

waterschappen denken zelf dat de gevaren niet groot zijn. Het verdient aanbeveling hier dieper op in te gaan en hier meer zekerheid over te krijgen. Voor de NHW elementen die bij de waterschap niet in functioneel beheer zitten dient een aanpak voor het beheer ontwikkeld te worden.

De waterschappen zouden dit gezamenlijk kunnen doen en daarbij onderzoeken of voor deze objecten samenwerking met andere organisaties aan de orde is en/of hiervoor vrijwilligers ingezet kunnen worden.

Bij grote ingrepen in het systeem hebben de waterschappen behoefte aan een onafhankelijk extern klankbord om te toetsen of maatregelen schade doen aan de NHW. Het kwaliteitsteam NHW heeft tot op heden voor de waterschappen goed gefunctioneerd in deze rol.

Bij vestingen en kastelen zijn door het Rijks Vastgoed bedrijf MJPO's en (groen)beheerplannen opgesteld. Deze zijn gebaseerd op de specifieke kenmerken van deze categorie. Hier is de aanpak van beheer en onderhoud redelijk uit ontwikkeld. De belangrijkste bedreiging is teruglopende of verdwijnende budgetten voor dit beheer. Het onderhoud van grachten vormt een apart dossier waar in vele gevallen apart geld gevonden moet worden voor het baggeren.

Op de forten zijn alle publieke eigenaren bezig beheer en onderhoud planmatig aan te pakken. Het terreinbeheer (groen) – meestal inclusief de oevers van de fortgrachten – gaat via groenbeheerplannen. Elke eigenaar heeft daarin zijn eigen systematiek en beheerprogramma. De natuur beherende organisaties gebruiken daarbij dezelfde systemen. In alle plannen is doorgaans aandacht voor natuurwaarden. Bijna alle eigenaren hebben de eigendommen belegd met groenbeheerplannen. Het beheer van de gebouwen (rood) gaat met Meer Jaren Programma's Onderhoud (MJPO's). Een aantal eigenaren verkend het gebruik van het programma O-prognose. Eigenaren met meer achtergrond en ervaring in vastgoedmanagement hebben die af. Eigenaren met een achtergrond in natuurbeheer zijn deze aan het opstellen of laten dit over aan de pachters. Deze keuze hangt samen met de keuze voor verhuur of verpachting van (de gebouwen op) het fort.

Bij het beheer van de fortgracht (blauw) is naast goed oeverbeheer de belangrijkste beheermaatregel het eens in 20 a 25 jaar baggeren van de gracht. Alleen de gemeente Utrecht budgetteert hiervoor. De andere eigenaren moeten daarvoor op zoek naar incidenteel budget.

Onderlinge uitwisseling over deze plannen heeft bij de eigenaren geen prioriteit. Uitwisseling over deze plannen kan waardevol zijn om een soort standaard checklist of format voor groenbeheerplannen en MJPO's. Die kunnen de private eigenaren helpen om deze instrumenten sneller te ontwikkelen. Ook is een gezamenlijke opgestelde checklist of format een handig hulpmiddel bij de monitoring door de siteholder om te zien of het beheer van voldoende kwaliteit is.

Op de forten geheel in private handen is de aanname dat meer ad hoc gewerkt wordt. Dat hoeft niet slecht te zijn als het fort in goede staat is. Bij forten in minder goede staat lijkt ondersteuning en kennisbevordering bij de private eigenaren bij de aanpak van beheer en onderhoud noodzakelijk. Het ontbreekt niet aan goede wil maar wel aan specialistische kennis over groenbeheer, natuurwaarden en onderhoud van gebouwen en monumenten. Een uitzondering hierop vormen de Forten Voordorp en Steurgat waar beheer en onderhoud goed geregeld zijn

Een belangrijke kanttekening is dat de laatste jaren veel forten zijn opgeknapt. Daarbij is in het ontwerp zelden tot nooit gekeken hoe na realisatie het beheer zou eenvoudig (dus goedkoop) mogelijk zou

kunnen zijn. In een aantal gevallen heeft dit tot aanzienlijke beheerlasten geleid die opgebracht moeten worden door de eigenaar of exploitant. Dit pleit ervoor om een ontwerp onafhankelijk door te laten rekenen op de verwachte beheerlasten en of deze acceptabel zijn en opgebracht kunnen worden door eigenaar en/of exploitant.

De aanpak van het beheer voor de categorie groepsschuilplaatsen, kazematten en overige militaire objecten kan op dit moment gekenschetst worden als 'ad hoc'. Als er wat aan de hand is wordt er ingegrepen. Onder invloed van de beheerpilots en de waarde die de groepsschuilplaatsen hebben voor vleermuizen wordt dit beheer planmatiger. Bij deze categorie is de stap vooruit daarin de institutionalisering van het vrijwilligerswerk in organisaties als Meer Met Vrijwilligers en de Liniewacht.

10.7 Monitoring

De aanbeveling is om maatwerk te leveren voor het monitoren van het beheer voor de drie OUV's. Dit omdat de problematiek, het eigendom en de problematiek per OUV heel anders is.

In het Strategisch Landschap is bescherming heel belangrijk en spitst de monitoring zich waarschijnlijk toe hoe de afstemming en instrumenten zoals genoemd in paragraaf 10.4 verloopt en of toetsing en handhaving op orde zijn.

Voor het Watermanagementsysteem zou in overleg met de waterschappen een monitoringssysteem kunnen worden opgesteld. Daarin zijn drie hoofdvragen van belang:

- Hoe zijn de kenmerken van de NHW geborgd bij elementen in functioneel beheer bij het ws?
- Hoe is beheer en onderhoud geregeld bij elementen die niet in functioneel beheer zijn bij het ws?
- Hoe worden de kenmerken van de NHW geborgd bij grote ingrepen in het systeem?

Bij het monitoren of het beheer bij de Militaire Werken is ligt maatwerk in de monitoring voor de hand voor de drie categorieën vestingen en kastelen, de forten, batterijen en werken en de groepsschuilplaatsen kazematten en overige werken. Voor vestingen en kastelen kan een systeem van monitoring besproken worden met bijvoorbeeld het Rijks vastgoed bedrijf.

Voor de andere twee categorieën lijken bij de monitoring de volgende twee zaken van belang:

1 - De *aanpak van het beheer*.

Het monitoren door de siteholder van de eigenaren of deze (de juiste) beheerinstrumenten hebben en of ze zich houden aan de afspraken over het onderhoud van het werelderfgoed.

2 - Het *monitoren van het beheer*

Het monitoren van de eigenaar of beheer en onderhoud wordt uitgevoerd zoals afgesproken.

Het is voor alle betrokken partijen goed als dit simpel maar effectief is. In de gesprekken met diverse eigenaren en informanten kwam naar voren dat de volgende termen en systematiek werkbaar lijken. Deze aanpak dient in aanloop naar het Managementplan nog besproken en verfijnd te worden.

Bij de *aanpak van het beheer* kan een enquête opgesteld worden waarbij de eigenaren voor de elementen en objecten bij hen in beheer invullen hoe het beheer plaatsvindt: onbekend, niet, ad hoc

of planmatig. Bij de categorieën onbekend of niet moet zo snel mogelijk bekend raken of dit haalbaar is. Als dat het geval is moeten maatregelen genomen worden waarmee de objecten zo snel mogelijk opschuiven naar de categorie ad hoc of planmatig.

Ad hoc beheer hoeft niet perse een tekortkoming te zijn. Deze categorie zou bijvoorbeeld wel eens van toepassing kunnen zijn voor de categorie groepsschuilplaatsen, kazematten en overige objecten (al dan niet met natuurfunctie). Voor die objecten lijkt een jaarlijkse schouw en een beheermaatregel wanneer er iets kapot is een goed werkbare beheermethode. Dit lijkt te organiseren te zijn met de Liniewacht en Zoogdierverseniging. De planmatigheid zit erin dat de objecten regelmatig bezocht worden en dat er wordt ingegrepen wanneer dit noodzakelijk is.

Planmatig beheer lijkt vooral van toepassing op de forten, werken en batterijen. Daarbij kan gewerkt worden met de classificatie:

- planmatig * (één ster) = groenbeheerplannen inclusief oevers en natuurwaarden aanwezig.
- planmatig ** (twee sterren) = Meer Jaren Programma Onderhoud (MJPO) aanwezig.
- planmatig *** (drie sterren) = baggeren van de fortgracht gebudgetteerd.

Uiteraard moet toegezien worden of deze plannen voldoende kwaliteit hebben (zie daarvoor paragraaf 10.6) en of ze daadwerkelijk uitgevoerd worden: het *monitoren van het beheer*.

Bij dat monitoren van het beheer kan in dezelfde enquête gevraagd worden wat de stand van zaken rondom de monitoring is. Is de monitoring van het beheer: onbekend, niet, formeel en/of informeel. Ook hier moet bij onbekend en niet bekeken worden of dit haalbaar is. Als dat het geval is moeten maatregelen genomen worden waarmee de objecten zo snel mogelijk opschuiven naar de combinatie van formeel en informeel.

Formeel wil zeggen dat de eigenaar een prestatiecontract heeft met de organisatie die het beheer en onderhoud daadwerkelijk uitvoert. Dat kan zijn een huur- of pachtovereenkomst met een gebruiker of exploitant, een contract met een groenaannemer of onderhoudsbedrijf of een overeenkomst met een vrijwilligersorganisatie zoals bijvoorbeeld de Liniewacht om bepaalde beheerwerkzaamheden uit te voeren.

Informeel wil zeggen dat in de praktijk steekproefsgewijs toezicht gehouden wordt op de daadwerkelijke uitvoering. Dat kan zijn door veldbezoekjes van de toezichthouder bij de exploitant of overleg met de vrijwilligersorganisatie die een beheertaak op zich genomen heeft. Of zoals eerder in deze rapportage opgeschreven: "Welke vorm van terreinbeheer je ook doet, je hebt altijd een gedreven toezichthouder nodig". Daarbij is van belang dat deze toezichthouder werkt aan een goede relatie met de uitvoerder van het beheer en onderhoud. De ervaring van de toezichthouders bij Brabants Landschap en Staatsbosbeheer is dat het creëren van goodwill beter werkt dan het opmaken van proces verbaal en het uitdelen van boetes.

10.8 Financiering

Het onderhoud van de NHW wordt gefinancierd vanuit verschillende bronnen. Veel budgetten liggen al vast bij organisaties zoals de waterschappen of bij de andere grote eigenaren als de gemeenten, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de provinciale landschappen. Deze budgetten zijn over het algemeen genoeg om (minimaal) onderhoud te doen.

Ook zijn voor het onderhoud subsidieregelingen beschikbaar als de Bijdrage Regeling Instandhouding Monumenten (BRIM) en voor het NHW landschap en overige elementen de Subsidieregeling Natuur en Landschap (SNL). Een organisatie als Staatsbosbeheer is voor het onderhoud sterk afhankelijk van zowel de BRIM als de SNL.

Huur en pachtopbrengsten zijn een belangrijke inkomstenbron voor het onderhoud van de forten.

Over de thans beschikbare subsidies voor beheer en onderhoud kan een discussie gevoerd worden. De SNL is niet toegesneden op NHW elementen dan wel cultuurhistorische (landschaps)elementen. Een deel van de objecten en elementen in de NHW heeft daarmee geen beheerfinanciering. Sommige eigenaren lossen dit zelf op maar eigenaar Staatsbosbeheer heeft naar eigen zeggen dermate veel eigendommen in de NHW dat dit een onevenredig zwaar beslag legt op het budget. Kortom, er zit 'een gat tussen BRIM en SNL'.

Wanneer besloten wordt in het kader van de Unesco nominatie hier iets aan te doen liggen er twee scenario's voor: aanpassen van de SNL of pleiten voor een SNLC.

Het aanpassen van de SNL is het minst ambitieus en lijkt het meest haalbaar. De afgelopen jaren is al de nieuwe categorie 'Forteland' binnen de SNL aangemaakt. Verzocht kan worden nog extra categorieën toe te voegen als 'groepsschuilplaats met natuurfunctie' en nog een aantal in onderling overleg af te spreken andere elementen.

Het toevoegen van de C van cultuurhistorie aan de SNL is ambitieuzer en moet breder gezien worden dan alleen de elementen van de NHW. Een eerste stap hierin kan overleg met de RCE zijn.

Grote eigenaren zullen zich daarnaast moeten richten op de verzilvering van het opbrengstpotentieel van de hen toevertrouwde objecten. Fort het Hemeltje kan daarvan een voorbeeld zijn.

In de NHW zijn eigenlijk de forten de enige objecten die (substantiële) huur of pachtbedragen kunnen opbrengen. De hoogte van die opbrengst is sterk afhankelijk van of het fort van te voren ondernemingsrijp is gemaakt door de eigenaar of gedurende een geleidelijk stap-voor-stap proces door een gekozen exploitant. Een zeer belangrijke factor voor de exploitatie van een fort is de ligging. Gunstig voor de exploitatie en dus de huur of pachtopbrengst zijn ligging dicht bij een grote bevolkingsconcentratie (Utrechtse forten), aan drukke recreatieve routes (Fort Asperen) of goed bereikbaar en zichtbaar (Fort Altena). Uitwisseling tussen de eigenaren over de opbrengsten van huur en pacht en hoe die opbrengsten geoptimaliseerd kunnen worden naar de toekomst is een nuttige exercitie binnen het onderwerp financiering van beheer.

10.9 Werken in (sub)groepen

De route naar beheer dat voldoet aan de eisen vanuit de Unesco nominatie en in overeenstemming is met de ideeën van de eigenaren is complex en veelomvattend. In het proces is plaats ingeruimd voor een Werkgroep Beheer waarin diverse (grote) eigenaren zitting hebben. Om de aanbevelingen en actiepunten in een dergelijke setting uit te werken vergt veel vergadertijd waarbij voor een groot aantal eigenaren een aantal onderwerpen niet relevant is.

Om die reden lijkt het daarom beter te werken met themabijeenkomsten of werken in subgroepen. Eigenaren kunnen dan de themabijeenkomst bezoeken die voor hen relevant is of zich aansluiten bij (een) werkgroep(en) over de voor hen relevante onderwerpen. Voorbeelden van werkgroepen zijn:

- werkgroep 'Definitie duurzaam beheer NHW en/of 'Kwaliteitsgids NHW',
- werkgroep Watermanagementsysteem,
- werkgroep kleine objecten, Vereniging(en) van Eigenaren en inzet van vrijwilligers,

- werkgroep(en) beleid beïnvloeding voor Natura 2000, Subsidieregeling SNL(C) etc.,
- werkgroep voor checklists of formats over (groen)beheerplannen en MJPO's,
- werkgroep onderzoek voor- en nadelen huur en pachtovereenkomsten.

De onderwerpen voor deze werkgroepen dienen uiteraard in overleg met de eigenaren gekozen te worden. De werkgroepen kunnen hun bevindingen terug koppelen naar de overkoepelende Werkgroep Beheer.

10.10 Kansen voor zelfbeheer

De afgelopen jaren hebben pilots gelopen over beheer door vrijwilligers. Deze pilots zijn volgens betrokkenen en de evaluatie redelijk succesvol te noemen. In Noord Holland helpt Meer Met Vrijwilligers – tegen betaling – mee bij het onderhoud van forten en andere objecten in de NHW en SvA. In Gelderland is er de Liniewacht die bijvoorbeeld groepsschuilplaatsen onderhoud. Bij groepsschuilplaatsen waarin zich vleermuizen bevinden ondersteunt de Zoogdiervereniging.

In de inventarisatie rapporten van de deelgebieden Noord Holland en Utrecht van DLG wordt ook uitgebreid stilgestaan bij de mogelijkheden en aandachtspunten van vrijwilligerswerk. De aanbevelingen daarover zijn te vinden in bijlage IIIa en IIIb en kunnen betrokken worden bij de uitwerking van dit punt. Vanuit de beheerpilots liggen bepaalde formats al helemaal klaar.

De inventarisaties, beheerpilots en gesprekken geven allen aan dat een goede organisatie belangrijk is en dat van te voren goed moet zijn nagedacht over het bevorderen van de deskundigheid van de vrijwilligers. Daarbij kan aangetekend worden dat groen en terreinbeheer relatief eenvoudig is. Moeilijker wordt het als daarbij rekening gehouden moet worden met natuurwaarden. Onderhoud van gebouwen vereist meer kennis en (werk)ervaring van soms specialistische restauratietechnieken.

Vanuit de OUV's kan gekeken worden welke objecten mogelijk beheerd zouden kunnen worden met vrijwilligers. Die objecten zijn waarschijnlijk zowel te vinden in het Strategisch Landschap, het Watermanagementsysteem (de NHW elementen die niet in functioneel beheer zijn) als de Militaire Werken (de groepsschuilplaatsen kazematten vormen hierin een grote categorie). Verenigingen van Eigenaren voor deze objecten kunnen organisaties waarin de eigenaren middelen inleggen waaruit de vrijwilligersorganisaties (deels) betaald kunnen worden.